marife
dini araştırmalar dergisi
Turkish Journal of Religious Studies
cilt / volume: 26 • sayı / issue: 1 • yaz / summer 2026

Saîd b. Ahmed el-Kindî'nin 'et-Tefsîrü'l-Müyesser' Adlı İbâzî Tefsirinde Kıraat

Recitation in the Ibādī Commentary 'al-Tafsīr al-Muyassar' by Saīd Ibn Ahmad al-Kindī

Şuayip Karataş*
Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi Anabilim Dalı
Assoc. Prof., Aksaray University Faculty of Theology Department of Islamic Sciences Department of Qur'an Reci-ting and Qiraat Science
Aksaray / Türkiye
suaybk@hotmail.com | https://orcid.org/0000-0002-8261-1491

Ayben Onbaşı
Doktora Öğrencisi, Aksaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
PhD Candidate, Aksaray University, Institute of Social Sciences, Department of Fundamental Islamic Sciences
Aksaray / Türkiye
aybenonbasi@gmail.com | https://orcid.org/0000-0001-7830-0239

* Corresponding Author / Sorumlu Yazar

Article Type / Makale Tipi
Research Article / Araştırma Makalesi

DOI: 10.33420/marife.1882210

Article Information / Makale Bilgisi
Received / Geliş Tarihi: 04.02.2026
Accepted / Kabul Tarihi: 22.06.2026
Published / Yayın Tarihi: 30.06.2026

Cite as / Atıf: Karataş, Şuayip – Onbaşı, Ayben. "Saîd b. Ahmed el-Kindî'nin 'et-Tefsîrü'l-Müyesser' Adlı İbâzî Tefsirinde Kıraat". *Marife* 26/1 (2026) 113-138. https://doi.org/10.33420/marife.1882210

Plagiarism / İntihal: *This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.*

Copyright / Telif Hakkı: *"This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) International License." / "Bu makale Creative Commons Alıntı-GayriTicari-Türetilemez 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır."*

Saîd b. Ahmed el-Kindî'nin 'et-Tefsîrü'l-Müyesser' Adlı İbâzî Tefsirinde Kıraat

Özet

İbâzî gelenek içerisinde yetişmiş bir müfessir olan Saîd b. Ahmed el-Kindî (ö. 1207/1792), et-Tefsîrü'l-müyesser adıyla, Umman'da mevcut zihniyeti yansıtan ilk, literatürdeyse ikinci tam tefsiri kaleme almıştır. Eser, devrinin ilmî müktesebâtını aktarmasıyla ve ilim-amel birlikteliğini savunan İbâzî zihniyetin âyetlerde vücut bulmuş hâli olmasıyla önemli bir yere sahiptir. Muhtasar nitelikli bu tefsirinde müellif, döneminin mezhebî anlayışını temel alıp, etrafında cereyan eden polemiklere mesafeli bir tavır sergilemek suretiyle, diğer mezheplerin tefsirlerinden uyarlamalarla döneminin tefsir ihtiyacına katkıda bulunmuştur. Eserle ve müfessirle alakalı -Türk ve Arap dünyasında yapılmış sınırlı sayıdaki çalışmalarda- daha çok İbâzîlikle ilgili kavram ve literatür hususunun ön plana çıkarıldığı, Kindî'nin mezhebî yorumlarını âyetlere yansıtış tarzının ele alındığı görülmektedir. Bu araştırmanın konusu, İbâzî müfesssir el-Kindî'nin dirâyet yönünün oluşmasına zemin teşkil eden hayatı, ilmî kişiliği ve mezhebî görüşlerine ek olarak et-Tefsîrü'l-müyesser adlı eserindeki kıraat olgusunun tespit edilmesidir. Tefsir üzerinde yapılan çalışmalar incelendiğinde, eserin kıraat yönü hakkında bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu husus alanda bir açık olarak değerlendirilmiş ve bu çalışmanın alana mütevazi bir katkı sunacağı düşünülmüştür. Bu araştırma, müfessirin Kur'an'ı tefsir metodunu ve bilhassa kıraatle ilgili örnekleri içeren bazı âyetlerin tespitini amaçlamaktadır. Kindî, tefsirinde kıraatleri nakletme yöntemi olarak, kıraatlerin farklı manalar içeren izahlarına yer vermiş; fakat bunu sened zinciri zikretmeksizin ve kıraat imamlarına nispet etmeksizin gerçekleştirmiştir. Çalışmada sosyal bilimlerde sıklıkla kullanılan nitel araştırma modeli kullanılmıştır. Nitel yöntemin vazgeçilmezi olan yapılandırmacı paradigmanın, tümevarım kuramı ile söz konusu eserdeki kıraate dair münferit veriler birleştirilerek bir genellemeye varılmaya çalışılmıştır. Çalışmaya temel teşkil eden eserin taranmasıyla elde edilen veriler, içerik analizi metoduyla açıklanmıştır. Araştırmanın kapsamı çerçevesinde evvela Kindî'nin içinde yetiştiği İbâzî gelenek, hayatı, ilmî şahsiyeti, te'lif etmiş olduğu eserleri ve bilhassa et-Tefsîrü'l-müyesser adlı eseri hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Son olarak da müfessirin tefsirindeki kıraate dair yaklaşımı, kıraatleri nakletme yöntemi, âyetleri tefsir ederken kıraatlerden faydalanması, farklı kıraatler arasında tercihte bulunması ve kıraatleri aktarırken gramere dayalı seçimleri, farklı başlıklar altında ortaya konulmaya çalışılmıştır. Kindî'nin kaleme almış olduğu tefsirin, İbâzî gelenekte telif edilen ilk tam tefsirden yaklaşık dokuz asır sonrasına rastlaması, bu çalışmada ulaşılan temel sonuçlardan biridir. Bu uzun zaman dilimi, söz konusu literatür için büyük bir boşluk olup araştırılması gerektiği kanısı hasıl olmuştur. Müfessirin hayatına bakıldığında mezhebî teamüllerin insanın zihniyetini, hayat hikayesini, kişiliğini, kararlarını ve kaleme aldığı eserleri nasıl şekillendirdiği, anlaşılmaktadır. İbâzî gelenekte yetişen Kindî'nin, kıraat farklılıklarını yorumlarken mezhebî görüşleriyle kısıtlı kalmadığı çıkarımına varılmıştır. Müfessirin yorumlarıyla, manasal düzlemde kıraatlerin intikaline ve muhafazasına destek olduğu; fakat tefsirin muhtasar niteliğinden mülhem kıraat imamlarının zikri ve rivayet zincirlerinin naklinin hazfedildiği bulgusuna da ulaşılmıştır. Kindî'nin zamanında yaşanan tartışmalara mesafeli durduğu, mezhebî taassuba götürecek bir ideolojiden ziyade uzlaştırmacı bir tutum benimsediği ve tüm bunları ilmî bir disiplin perspektifinde sergilediği sonucuna ulaşılmıştır. Netice itibariyle et-Tefsîrü'l-müyesser Kindî'nin tefsir yaklaşımını, mezhebî, itikâdî, fıkhî çıkarımlarını Ulûmü'l-Kur'ân ilkeleriyle paralel olarak ortaya koyan ve yorumlarında kıraat farklılıklarına da yer veren bir eser olarak câlib-i dikkattir. Bu açıdan Kindî ve eserini gerek kendi dönemine gerekse günümüz tefsir çalışmalarına ışık tutan önemli kaynaklardan biri olarak zikretmek mümkün görünmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Kıraat, Tefsir, İbâzîlik, Saîd b. Ahmed el-Kindî, et-Tefsîrü'l-müyesser.*

Recitation in the Ibādī Commentary 'al-Tafsīr al-Muyassar' by Saīd Ibn Ahmad al-Kindī

Summary

Saīd ibn Ahmad al-Kindī (d. 1207/1792), a commentator trained within the Ibādī tradition, wrote the first complete commentary reflecting the prevailing mindset in Oman, and the second in the literature overall, under the title al-Tafsīr al-Muyassar. The work holds a significant place for its transmission of the scholarly knowledge of its time and for embodying the Ibādī mindset, which advocates for the unity of knowledge and practice, in the verses of the Qur'an. In this concise commentary, the author, basing his work on the school of thought of his time, maintained a distanced stance from the polemics surrounding it, and contributed to the commentary needs of his era through adaptations from the

commentaries of other schools of thought. In the limited number of studies conducted in the Turkish and Arab world's regarding the work and its commentator, the focus has primarily been on concepts and literature related to Ibādīism. These studies have focused on Kindī's method of reflecting his sectarian interpretations in the verses. The subject of this research is to identify the aspects of recitation (qirā'at) in al-Kindī's work, al-Tafsīr al-Muyassar, in addition to his life, scholarly personality, and sectarian views, which formed the basis for the development of his insightful interpretation. Upon reviewing studies on the commentary, no research focusing on the recitation aspect of the work has been found. This has been considered a gap in the field, and this study is expected to make a modest contribution. This research aims to identify the commentator's method of interpreting the Qur'an and, in particular, to identify some verses containing examples related to recitation. In his commentary, Kindī, as a method of transmitting the readings, included explanations of the readings that contain different meanings, but he did so without mentioning the chain of narrators or attributing them to the imams of the readings. This study will employ a qualitative research model frequently used in the social sciences. The constructivist paradigm, an indispensable element of the qualitative method, will be used to combine individual data on the readings in the work with inductive theory to arrive at a generalization. The data obtained from scanning the work that forms the basis of the study will be explained using the content analysis method. Within the scope of the research, information will first be provided about Kindī's upbringing in the Ibādī tradition, his life, his scholarly personality, his works, and especially his work entitled al-Tafsīr al-Muyassar. Finally, the commentator's approach to recitation in his commentary, his method of transmitting recitations, his use of recitations when interpreting verses, his preference among different recitations, and his grammatical choices when transmitting recitations will be examined under different headings. One of the main conclusions reached in this study is that Kindī's commentary was written approximately nine centuries after the first complete commentary written in the Ibādī tradition. This long-time span represents a significant gap in the literature and necessitates further research. Looking at the commentator's life, it becomes clear how sectarian customs shaped his mindset, life story, personality, decisions, and the works he wrote. It has been concluded that Kindī, who was raised in the Ibādī tradition, did not limit himself to his sectarian views when interpreting the differences in recitations. It has been found that the commentator's interpretations support the transmission and preservation of readings on a semantic level, but due to the concise nature of the commentary, the mention of the imams of readings and the transmission of the chains of narration have been omitted. It has been concluded that Kindī maintained a distance from the debates of his time, adopted a conciliatory stance rather than an ideology that would lead to sectarian fanaticism, and presented all this from a scholarly disciplinary perspective. In conclusion, al-Tafsīr al-Muyassar is noteworthy as a work that presents Kindī's approach to commentary, his sectarian, doctrinal, and jurisprudential conclusions in parallel with the principles of Ulum al-Qur'an, and also includes differences in readings in his interpretations. From this perspective, Kindī and his work can be cited as one of the important sources that shed light on both his own time and contemporary commentary studies.
Keywords: *Qirā'at, Tafseer, Ibādīsm, Saīd ibn Ahmad al-Kindī, al-Tafsīr al-Muyassar.*

Giriş

Kur'an'ın sözlü gelenek içerisinde inzalinden kaynaklı olarak, kabileler arasında birtakım okuyuş farklılıkları zuhur etmiştir. Bu manada ilk dönemlerden itibaren, Ahrufü's-seb'a tartışmaları, Kur'ân'ın yazıya geçirilmesi, Kur'ân'ın i'câmı ve harekelenmesi, kıraat ihtilafları gibi konularda uzun mesailer harcanmıştır. Sözlü bir geleneğin ürünü olan Kur'ân, yazı malzemesinin çoğalması ve okuma yazma bilenlerin artmasıyla beraber hem kitâbet hem de hâfızların sadırlarında korunarak yazılı kültüre taşınmıştır. Kıraat ilminin, âyetlerin farklı okunuş keyfiyetlerini ortaya koymasıyla birlikte, tefsirlerde kıraatlerden hâsıl olan zenginlikten anlama ilişkin düzlemde istifade edilmesinin önü açılmış; müfessirler, tefsirlerinde yorumlarını desteklemek veya diğer anlamlara da temas etmek amacıyla şâz ve müdrec kıraatlerden faydalanmışlardır.

İbâzî gelenekte diğer mezheplerde olduğu gibi çeşitli alanlarda âlimler yetişmiştir. Buna göre geleneğin ilk izdüşümü kabul edilen Hûd b. Muhakkem el-Hevvârî / Huvvârî (ö. 280/893) de bunlardan biridir. Hicrî üçüncü yüzyılda yaşamış olan Huvvârî'nin dört ciltlik tefsiri İbâzî gelenekle Kuzey Afrika'da kaleme alınmış ilk tam tefsirdir.[1] Saîd b. Ahmed el-Kindî (ö. 1207/1792) ise Huvvârî'den asırlar sonra, İbâzîliğin önemli merkezlerinden biri olan Umman bölgesinin Fatiha'dan Nâs sûresine kadar tüm sûreleri içeren tefsirini yazmıştır.[2] Müfessirin, kaleme almış olduğu tefsir- üç cilt hâlinde- basılmış, Mustafa b. Muhammed eş-Şerîfî ve Muhammed b. Musâ Bâbâammî tarafından tahkik edilmiştir.[3]

Bu çalışmanın konusu, Saîd b. Ahmed el-Kindî tarafından kaleme alınan *et-Tefsîr'ül-müyesser* adlı tefsirdeki kıraat olgusudur. İbâzî tefsirlerle ilgili çalışmalar yapılmasına rağmen, özellikle Kindî ve eseri hakkındaki çalışmalarda eksik kaldığı düşünülen hususlar, bu çalışmanın ortaya çıkışına vesile olmuştur. Konuyla ilgili Türkiye'de ve Arap dünyasında bazı çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin, Kindî üzerine Arap dünyasında, Sudan'da, Ümmüdürman Üniversitesi'nde yapılmış bir yüksek lisans tezi bulunmaktadır.[4] Türkiye'de de İbâzî tefsirler özelinde kaleme alınmış bazı çalışmalar bulunmaktadır. Bu manada Kenan Aklan tarafından yazılan *İbâziyye'de Kıraat Tasavvuru*[5] ve Nursel Çelik tarafından çalışılan *Çağdaş İbâdî Tefsir: İbrahim Beyyud'un Kur'an Yorumu*[6] adlı çalışmalar zikredilebilir. Ayrıca Güven Ağırkaya'nın *Tefsirde Mezhepsel Tercihlerin İşlenmesi: Saîd b. Ahmed el-Kindî'nin İbâzî Tefsiri*[7] başlıklı çalışmasıyla Hanefi Şola'nın kaleme aldığı *İbâziyye'nin Temel Görüşlerinin Kur'an Yorumuna Yansımaları: Saîd b. Ahmed el-Kindî Örneği*[8] isimli çalışmalardan da bahsedilebilir. Yapılan araştırmalarda, *et-Tefsîrü'l-müyesser* isimli tefsirin kıraat yönünün çalışılmamış olduğu tespit edilmiş, söz konusu eksikliği giderebilmek ve alana mütevazi bir katkı sunmak üzere bu çalışmanın yapılması öngörülerek, çalışmanın bu boşluğu doldurması ve alana bir nebze katkıda bulunması amaçlanmıştır.

Bu çalışmanın ana noktasını şu hipotez cümlesi oluşturmaktadır: İbâzî mü-

1 İsmail Albayrak, *İbâdî Tefsir Geleneği: Tarihsel Bir Bakış* (İstanbul: Akademi Titiz Yayınları, 2018), 77-78.

2 Hanefi Şola, "İbâziyye'nin Temel Görüşlerinin Kur'an Yorumuna Yansımaları: Saîd bin Ahmed el-Kindî Örneği", *İlahiyat Alanında Uluslararası Teori, Araştırma ve Derlemeler,* ed. Abdurrahman Kasapoğlu (Ankara: Serüven Yayınevi, 2023), 226.

3 Kenan Aklan, *İbâziye'de Kıraat Tasavvuru* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024), 89; Nursel Çelik, *Çağdaş İbadi Tefsir: İbrahim Beyyud'un Kur'an Yorumu* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2025), 119.

4 bk. Saîd b. Müslim er-Râşidî, *Saîd b. Ahmed el-Kindî ve menhecühû fi't-tefsîr min hilâli tefsîrihi'l-müsemmâ "et-Tefsîrü'l-müyesser li'l-Kur'âni'l-Kerîm"* (Sudan: Ümmüdürman Üniversitesi, Usûlüddin Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 1-157.

5 bk. Kenan Aklan, *İbazıyye'de Kıraat Tasavvuru* (Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2026).

6 bk. Nursel Çelik, *Çağdaş İbadi Tefsir: İbrahim Beyyud'un Kur'an Yorumu* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2025).

7 bk. Güven Ağırkaya, "Tefsirde Mezhepsel Tercihlerin İşlenmesi: Saîd b. Ahmed el-Kindî'nin İbâzî Tefsiri", *İslam Araştırmaları Dergisi* 50 (2023), 7-31.

8 bk. Hanefi Şola, "İbâziyye'nin Temel Görüşlerinin Kur'an Yorumuna Yansımaları: Saîd bin Ahmed el-Kindî Örneği", *İlahiyat Alanında Uluslararası Teori, Araştırma ve Derlemeler*, ed. Abdurrahman Kasapoğlu (Ankara: Serüven Yayınevi, 2023), 225-240.

fessir Kindî'nin düşüncesinin özü, tüm hayatında, tefsirinde ve bilhassa tefsirindeki kıraatlerle ilgili yaklaşımında etkisini göstermiştir. Söz konusu etki doğrultusunda, müfessirin âyetleri tefsir etme stratejisi ile ihtilaf içerdiği düşünülen kıraatler hususundaki yorumlarına yansıması nasıl ve ne ölçüde gerçekleşmiştir? Bu bağlamda oluşturulan teoriye göre, Kindî kıraatlerden faydalanmış fakat ince detaylara girmekten imtina etmiştir hatta çoğu yerde bu ihtilafları anlamsal bazda veciz şekilde vermekle iktifa etmiştir. Makalede, çalışmanın alt amaçları minvalindeki şu problem cümlelerine cevaplar aranacaktır: İçinde yetiştiği İbâzî zihniyet Kindî'nin fikirlerine ne ölçüde yansımış olabilir? Kindî'nin hayat düsturu olan söylem-eylem birlikteliği onun tefsir faaliyetlerinde nasıl bir karşılık bulmuştur? Kindî'nin yaşadığı olaylar ve bulunduğu çağın şekillendirdiği zihniyet ile tefsirinin muhtasar olması arasında anlamlı bir irtibattan bahsedilebilir mi? Kıraatleri aktarmasında söz konusu olan muhtasar tutumu sürdürmüş müdür? Bununla birlikte araştırmanın sonucunda söz konusu sorulara ne kadar temas edilmiş olduğu görülecektir.

Çalışmanın kapsamı içerisinde Kindî'nin yetişmiş olduğu İbâzî gelenek, hayatı ve ilmî kişiliği, eserleri ve mezkûr tefsiri ile bu tefsirinde kıraatlere dair uyguladığı anlamlandırma yönteminden bahsedilecektir. Çalışma esnasında Zemâhşerî (ö. 538/1144) ve Râzî (ö. 606/1210) tefsirleriyle kıyas yöntemi kullanılarak, âyetlerin kıraat vecihleriyle ilgili yorumlar zenginleştirilmeye çalışılacaktır. Bu bağlamda müellifin, kıraatleri nakletme yöntemi, âyetleri tefsir ederken kıraatlerden faydalanma usûlü, farklı kıraatleri gramer kurallarıyla izahı ve kıraatler arasında tercihte bulunması gibi hususlara temas edilecektir. Seçilen başlıklar minvalinde, somut misaller üzerinden, müfessir Kindî'nin kıraat üslûbu ve yöntemiyle tefsirinde kıraati ele alma keyfiyeti ortaya konulmaya çalışılacaktır. Kindî'nin tercihlerini daha iyi anlayabilmek adına, içinde yetiştiği İbâzî kültür tanıtılacak; mezhebin kısa tarihi, ortaya çıkışı, sistemleşme süreci, mezhebî temelleri, kabulleri ve akidevî yaklaşımı kısaca ele alınacaktır. Bu anlamda yapılan çalışmayla, Kindî'nin hayatında ve eserlerinde mezhebî kimliğini ne şekilde ve ölçüde yansıttığı gibi hususların aktarılmasından hareketle, müfessirin daha yakından tanınması ve anlaşılması hedeflenmiştir.

1. Kindî'nin Yetiştiği İbâzî Gelenek

Âlimlerin içinde yaşadıkları sosyal çevre onların zihniyetlerinin oluşmasına tesir eden bir önemli durumdur. İbâzî düşüncesi de Kindî'nin yetişmesinde etkili olmuştur. Söz konusu oluşum, tarihî bir serencamı izlemiştir. Hz. Peygamber'in vefatının ardından, bilhassa Hz. Osman (ö. 35/656) zamanında vuku bulan bazı hadiseler olmuştur. Bunlara örnek olarak, Sıffîn ve Cemel vakaları, Hz. Ali'nin (ö. 40/661) şehit edilmesi, Yezîd'in (ö. 64/683) halifeliği, Harre vakası, Hz. Hüseyin'in (ö. 61/680) şehit edildiği Kerbelâ Hadisesi zikredilebilir. Yaşanan bu olaylar Müslüman âleminde ihtilaflara ve mezhepleşmeye zemin hazırlamış, bunların bir yansıması olarak da Sıffîn Savaşı ve Tahkîm Olayı Hâriciyye mezhebinin doğuşunu te-

tiklemiştir.[9]

İslâm tarihinde teknik anlamda ortaya çıkan ilk mezhep olan Hâricîlik, katı ve sert zihniyetiyle kendi arasında ihtilaf ve ayrışmalara sahne olmuştur. Bu sert ve katı damar, zaman içerisinde kuruyup yok olmuş, daha ılımlı olan damarsa günümüze kadar varlığını korumuştur.[10] Sonrasında mezhepler kendi içerisinde sistematize olarak ekolleşmiş, Hâricîliğin ılımlı kesimini İbâzîler temsil etmişlerdir. İbâzî mezhebinin isimlendirilmesinde, iki farklı telaffuz mevcuttur. Modern dönem İbâzî âlimlerince, "İbâzî" şeklindeki kesreli okunuş benimsenmişken[11] Umman ve Kuzey Afrika'da daha ziyade "Abâzî" şeklindeki fethalı telaffuz kabul edilmiştir.[12]

İbâzîlik kelimesinin kökü olan "İb'âd" sözlükte "uzaklaştırma, kovma" demektir. Istılahta ise İbâzîliğe mensup bir kimseden, akîdesine ve yürürlükte olan örfe aykırılık olarak tanımlanan söz, fiil ya da eylemler sadır olduğunda, adına Ehl-i Salah denilen yetkili otorite tarafından uygulanan yaptırımdır. Bu yaptırım, o kimsenin işlediği cürme paralel olarak bulunduğu toplumdan uzaklaştırılma, yalnız bırakılma/tecrid ya da kendisinden teberrî edilme şeklinde gerçekleştirilir. Bu kimse şayet tövbe edip hâlini ve tavrını düzeltmezse, o topluma kabul edilmez, kendisiyle konuşulmaz, onunla birlikte yemek yenilmez ve o kişiden uzak durulur.[13]

İbâzîlikte ve hemen her mezhepte, inanç ve örf konularında ortaya çıkan meselelere, ortak paydada ve ilkesel bazda çözümler sunmak gereği hâsıl olmuştur. Mezhepler, dizayn ettikleri birtakım inanç ilkeleri ve bu ilkelerin meşruiyeti için ise Kur'an'dan temellendirme yapmaya yönelmişlerdir. Söz konusu dönemde farklı ekollerden müfessirler ve tefsirlerde artış görülmüştür. Her mezhep kendi belirlediği kriterler bağlamında Kur'an âyetlerini tevil etme yoluna gitmiştir. Diğer ekollerde olduğu gibi, Hâriciyye/İbâziyye geleneğine ait tefsirler de büyük bir külliyat oluşturmuştur. Huvvârî, Saîd el-Umânî, Muhammed b. Yusuf et-Etfayyiş, Kindî tefsirlerini bu literatüre örnek vermek mümkündür. Bugüne ulaşan Hâricî-İbâzî literatürün çoğunluğu İbâzî kaynaklı ılımlı kesimdir. Söz konusu literatürde, İbâzîlerin kendilerine ait bir terminoloji oluşturdukları ve birçok alanda eserler telif ettikleri malumdur. Bu alanlardan biri de tefsir ilmidir. İbâzî tefsir geleneğinde tam bir tefsir olma niteliğini haiz ikinci tefsir, on sekizinci yüzyılda yazılan Saîd b. Ahmed el-Kindî'ye ait olan *et-Tefsîrü'l-müyesser* adlı çalışmadır.[14]

İbâzîlik, her ne kadar, ortaya çıkışı itibariyle Abdullah b. İbâd'a (ö. 65/685) nispet ediliyor olsa da kaynaklarda hayatına dair ayrıntılı bilgiye rastlanmamakta-

9 Ahmed Şelebî, *Mevsûatü't-Tarihi'l-İslâmî* (Kahire: Mektebetü'n-Nahdati'l-Mısriyye, 1987), 650.
10 Addûn b. Nâsır Cehlân, *el-Fikru's-Siyâsî min hileli ârâiş-Şeyh Muhammed b. Yusuf Etfayyiş* (Gerdaye: Cemi'yyeti't-Turâs, 1990), 65; Güven Ağırkaya, "Hâricî ve İbâzî Literatüre Dair Bir Kavram Tespit Değerlendirmesi", *Eskiyeni* 47 (2022), 663.
11 Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005), 636.
12 Muhammed b. Mükerrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1968), 7/111; Seyyid Şerif Cürcânî, *Kitabü't-Taʿrifât* (Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1983), 8.
13 Cehlân, *el-Fikru's-Siyâsî*, 243.
14 Şola, "İbâziyye'nin Temel Görüşlerinin Kur'an Yorumuna Yansımaları: Saîd bin Ahmed el-Kindî Örneği", 226.

dır. İbâzîler, bu nispetin nedenini, Abdullah b. İbâd'ın, mezhebin erken dönem temsilcisi veya siyasi lideri oluşuna dayandırmışlardır.[15] Fakat İbâzî kaynakların tümünde, bu hareketin, dinî ve manevî liderliği Câbir b. Zeyd (ö. 93 veya 95/711 veya 713) ile ilişkilendirilmiştir.[16] Câbir'in tarihsel süreçte Emevî yönetimi ile alakası, Basra-Umman hattındaki yolculukları, Câbir'in yetiştirmiş olduğu talebelerin, İbâzî düşünceyi bilhassa Umman, Hadramevt, Yemen vb. Basra dışındaki mevkilerde süratle yayması gibi konularda bir hayli zengin çalışma bulunmaktadır. Câbir sonrası sürdürülen bir dizi hummalı faaliyet, mezhebin ilerleyişinin önünü açmış, İbâzîlik, bir taraftan Batı ve Kuzey Afrika'ya, diğer taraftan Endülüs'e kadar ulaşmıştır. Zaman içerisinde kendi aralarında yaşanan düşünce ihtilafları sonucu ayrışan İbâzîler, -her ne kadar Haricîler gibi olmasalar da- ilk dönemde dönemin siyasi nüfuzlarıyla karşı karşıya gelmişlerdir.[17] İbâzîlerin kurduğu tek kalıcı devlet Rüstemîler devletidir.[18] Bugün, resmî mezhebi ve nüfusunun yarısı İbâzî olan Umman ile Somali, Mombassa, Gana, Komoro adası, Lamu, Zenzibar, Cezayir (Mîzâb vadisi), Tunus (Cerbe adası), Vercilan ile Libya (Cebeli Nefusa) İbâzîlerin yaşadığı bölgelerdendir.[19]

Mutlak tenzihe dayanan İbâzî akîdesi teşbih konusunda oldukça hassastır.[20] Rü'yetullah[21] ve Halku'l-Kur'an[22] konularında Mu'tezile'ye, kulların fiil ve istidatlarıyla meşiet ve kader mevzularında Eş'ârîler'e yakın olan İbâzîlerde, Ehl-i Sünnetle mukayese edildiğinde yalnızca akîde ve fıkıh hususlarında küçük farklılıklar göze çarpar. Akîdelerinin temelini iman, ikrar ve amelin oluşturduğu İbâzî teolojisi, kitâbiyat yaklaşımlarına da tesir etmektedir.[23] Bu manada İbâzîler'in yorumlarda detaya girmekten imtina etmekle beraber, şefaat ve kabir azabını kabul ederler.[24] İbâzîler'in fıkıh usûlü ve fıkıh konularında, temel kaynaklarda ve istidlal metotlarında Hanefîlere yakınlık arz ettiği ve Ehl-i Sünnet mezhepleriyle pek çok konuda örtüşmektedir. Kaynaklarda belirtilenin hilâfına, İbâzîler, sünnet ve icmâyı kabul ederler. Hatta İbâzîler nezdinde, kavlî icmâ kat'î, sükûtî icmâ ise zannî delildir. Ancak, Fâtiha'nın akabinde âmin dememek, namazda elleri bağlamaksızın yanlara salmak, kunut dualarını ve sabah ezanındaki اَلصَّلَاةُ خَيْرٌ مِنَ النَّوْمِ cümlesini okumamak, İbâzîler'in fürûât meselelerindeki dikkat çekici bazı nüanslar kabilinden zikredilebilir.[25]

Tarih boyunca azınlıkta kalmış ama İbâzîler, toplumunun ihtiyaçlarını giderecek entelektüel bir literatür oluşturmayı başarmışlardır. Bu literatüre bakıldı-

15 İvaz Halîfât, *Neş'etü'l-hareketi'l-İbâziyye* (Umman: Metâbiu'z-Zehebiyye, 2002), 84-85.
16 Bükeyr b. Saîd A'veşt, *Dirâsât İslâmiyye fi'l-usûli'l-İbâziyye* (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1998), 16.
17 A'veşt, *Dirâsât İslâmiyye*, 15.
18 Reb'i Süleyman Bârûnî, *Muhtasaru Tarihi'l-İbâziyye* (Umman: Mektebetü'd-Dâmirî, 1995), 28-29, 37.
19 İsmail Albayrak, "İbâdî Tefsir Usûlüne Genel Bir Bakış", *Ekev Akademi Dergisi* 19/61 (2015), 34.
20 A'veşt, *Dirâsât İslâmiyye*, 41-42.
21 A'veşt, *Dirâsât İslâmiyye*, 84-85.
22 A'veşt, *Dirâsât İslâmiyye*, 88-89.
23 A'veşt, *Dirâsât İslâmiyye*, 52-53.
24 A'veşt, *Dirâsât İslâmiyye*, 82.
25 Albayrak, "İbâdî Tefsir Usûlüne Genel Bir Bakış", 34-35.

ğında tefsir alanında yapılmış çalışmaların diğer alanlara oranla daha az olduğu ifade edilebilir. İbâzîler'e göre Umman'da tespit edilen, mezheplerine mensup bir müfessirin kaleme aldığı tam ilk tefsir, Saîd b. Ahmed el-Kindî'nindir.[26] O'nun bu tefsiri özlü ve kısa bir telif olup dönemindeki İbâzîlerin tefsire olan yaklaşımını tespit bakımından büyük önem arz etmektedir. Müellif bu çalışmasında İbâzîlerin din algısını temel almakla birlikte, başka mezheplerin de kaynaklarını kullanmış ve mezhepler arasında cereyan eden polemiklere mesafeli durmaya çalışmıştır. Tefsirin en mühim niteliklerinden biri, İbâzî olmayan eserlerden yapılan alıntıların, mezhep esaslarına uygun hâle getirilerek aktarılmasıdır.

2. Saîd b. Ahmed el-Kindî'nin Hayatı ve İlmî Kişiliği

Kindî'nin hayatına dair fazla bilgi bulunmamaktadır. Kindî'nin tam adı, Saîd b. Ahmed b. Ahmed b. Saîd b. Ahmed b. Muhammed b. Süleyman el-Kindî es-Semedî en-Nizvî'dir (ö. 1206/1791 veya 1207/1792).[27] Doğum tarihi için 1130/1718 ve 1139/1727 yılları zikredilmektedir. Nisbesinden anlaşıldığı üzere, doğduğu yer Nizvâ'dır. Nizvâ ise Umman'a bağlı bir kasabadır.[28] Umman, Hz. Peygamber zamanında İslâmiyetle tanışan, Arap Yarımadasının güneydoğusunda yer alan bir bölgedir. Mezkûr bölge ilk asırlardan beri İbâzîliğin merkezi konumundadır. İbâzîlik buradan değişik mıntıkalara yayılmış ve günümüze değin varlığını korumuştur. Hâlihazırda Umman'ın resmî mezhebi konumundadır. Kindî'nin hayatı da Umman bölgesindeki İbâzî ortamında geçmiştir.[29]

Kindî, İbâzî fıkhının önemli eserlerinden olan *Beyânü'ş-şer'* müellifi Ebû Abdullah b. Süleyman el-Kindî (ö. 508/1115) ve akîde ve fıkıh konularında önemli sayılan *el-Musannef*'in yazarı Ebû Bekir Ahmed b. Abdullah el-Kindî (ö. 557/1162) ile aynı kabileye mensuptur. Hatta bazı kaynaklar Kindî'nin soyunu meşhur bir Câhiliye şairi olan İmruülkays b. Hucr'a (ö. MS 540 dolayları) dayandırır. Erken yaşlarından itibaren ilimle iştigal eden, dinine bağlı bir şahsiyet olan Kindî'nin eğitimi babasının rahle-i tedrisinde başlamıştır.[30] Ayrıca yaşadığı devrin ünlü isimlerinden Saîd b. Beşîr es-Subhî (ö. 1159/1746) ve Şeyh Habîb b. Sâlim Elbûsa'îdî'den (veya Embûsa'îdî) (12/18 yy) ilim tahsil etmiştir.[31] Allâme Şeyh Câid b. Hamîs el-Harûsî (ö. [?]), Şeyh Zâhid Muhammed b. Âmir (ö. [?]) ve Şeyh Abdullah b. Muhammed el-Kindî gibi isimler müellifin talebelerindendir.[32] Kindî, evliyada bulunan takva ve verâyı haiz bir insan olup, haramlardan ve şüpheli şeylerden sakınan ve helâl dairesinde hayatını idame ettiren son derece hassas bir Müslümandır. Onun, yaşadığı dönemin idarecilerinin kendisine takdim ettiği hediyeleri kabul etmeyişi

26 Ağırkaya, "Tefsirde Mezhepsel Tercihlerin İşlenmesi", 11.
27 Muhammed Şerîfî - Muhammed b. Mûsâ Bâbâammî, "Mukaddime", *Kindî, Saîd b. Ahmed et-Tefsîrü'l-müyesser li'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Karâra: Cemi'yyeti't-Turâs, 1988), 1/13.
28 Şerîfî - Bâbâammî, "Mukaddime", 1/13.
29 Ağırkaya, "Tefsirde Mezhepsel Tercihlerin İşlenmesi", 1.
30 Şerîfî - Bâbâammî, "Mukaddime", 1/13.
31 Saîd b. Ahmed Kindî, *et-Tefsîrü'l-Müyesser li'l-Kur'âni'l-Kerîm*, thk. Mustafa b. Muhammed Şerîfî - Muhammed b. Musâ Bâbâammî (Karâra: Cem'iyyetü't-Türâs, 1418), 1/13-14 (Muhakkik Önsözü).
32 Şerîfî - Bâbâammî, "Mukaddime", 1/14.

de bu duruma işaret etmektedir.[33]

Kindî'nin toplumun ıslahıyla ilgili bir içtihadı birtakım huzursuzluklara neden olmuştur. Söz konusu huzursuzluklar tırmanarak artmış ve toplumda fitneye yol açmıştır.[34] O, yaşadığı bölgede patlak veren fitneden çıkan kabile savaşları sebebiyle oğlunu kaybetmiştir. Bu olaylardan etkilendiği için Nizvâ'da kalmak istememiş, evvela Benî Harûsa kasabasına akabinde de Nahl bölgesine göç etmiş, hayatının geri kalan kısmını Nahl bölgesinde geçirmiş, 1206/1791 ya da 1207/1792 yıllarında seksen yaşlarındayken yerleştiği son yer olan Nahl bölgesinde vefat etmiştir.[35] Geride birçok eser ve talebe bırakan Kindî,[36] tüm hayatını ilme harcayan bir âlimdir. Müntesibi olduğu İbâzî geleneğin bir gereği olarak, emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker anlayışıyla son nefesine kadar ilim ve irşat faaliyetlerini sürdürmüştür.[37] Bu faaliyetler, onun mensubu olduğu mezhebin temel düsturlarıdır. Hülâsa, Kindî, ilim yolunda çaba harcayıp bu ilmi amel ile tohuma dönüştürmeyen kişiyi, güzel bir ağaç diktiği hâlde o ağacın vereceği meyvelerden yararlanmaksızın yalnızca onun manzarasıyla yetinen ve buna sevinen kimseye benzetmiştir.[38] O, ayrıca, hakkı yerine getirme konusunda hiçbir zaman, hiç kimsenin kınamasından çekinmemiş ve her hâlükârda hakkı savunmaktan asla geri durmamıştır.[39]

Kindî, son nefesine kadar iyiliği emredip kötülükten sakındırmayı düstur edinen, ilimle ve irşatla dolu bir hayat süren, velûd, samimi, dindar, her daim hakkın ve haklının yanında saf tutan, istikrar ve istikamet sahibi bir zâttır. Kindî, bir taraftan irşat faaliyetleriyle ders halkaları geleneği ile talebe yetiştirirken diğer taraftan, ilimle meşguliyetinin semeresi olan eserler de telif etmiştir.[40]

3. Saîd b. Ahmed el-Kindî'nin Eserleri ve Tefsiri

İbâzî mezhebinin teamüllerinde yerleşmiş birtakım ilkeler gereği, diğer İbâzî ulemâ gibi Kindî de yaşadığı bölgenin insanı için bilinçlendirme ve ıslah hareketlerinde bulunmuştur. İlimle iştigal eden bir aileden gelmesi de onun için bu durumu pekiştirici bir unsurdur. Müfessir, İbâzîliğin emr-i bi'l-ma'ruf nehy-i an'il-münker düsturuyla amel etmekten kaynaklı olarak, halkı eğitmek ve irşat etmek üzere şifahî metotlara sıklıkla başvurmuştur. İbâzî medrese geleneğinde şifahî tefsir şeklinde bir gelenek mevcuttur. Kindî'nin de içinde bulunduğu birçok İbâzî âlim, yalnızca eser telif etmekle yetinmemiş eşzamanlı olarak mescid ve medrese-

33 Şerîfî - Bâbâammî, "Mukaddime", 1/15.
34 Fehd b. Ali b. Hâşil Sa'dî, *Kâmûsü't-türâs* (Maskat: Zâkiratü Umman, 2017), 86.
35 Kindî, *et-Tefsîrü'l-Müyesser*, 1/16 (Muhakkik Önsözü).
36 Saîd b. Müslim Râşidî, *Saîd b. Ahmed el-Kindî ve menhecühû fi't-tefsîr min hilâli tefsîrihi'l-müsemmâ "et-Tefsîrü'l-müyesser li'l-Kur'âni'l-Kerîm"*, (Sudan: Câmiatü Ümmi Dermâni'l-İslâmiyye, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 33-34.
37 Şerîfî - Bâbâammî, "Mukaddime", 14-16; M. Sâlih Nâsır - Sultan b. Mübârek Şeybânî, *Mu'cemü a'lâmi'l-İbâziyye mine'l-karni'l-evvel el-hicrî ile'l-asri'l-hâzır -kısmü'l-meşrik* (Beyrut: Dârü'l-garbi'l-İslâmî, 2006), 181-182.
38 Râşidî, "Saîd b. Ahmed el-Kindî ve menhecühû fi't-tefsîr min hilâli tefsîrihi'l-müsemmâ "et-Tefsîrü'l-müyesser li'l-Kur'âni'l-Kerîm", 33-34.
39 Şerîfî - Bâbâammî, "Mukaddime", 14-16; Nâsır - Şeybânî, *Mu'cemü a'lâmi'l-İbâziyye*, 181-182.
40 Şerîfî - Bâbâammî, "Mukaddime", 14-15.

lerde halka yönelik sosyal içerikli ders halkaları da oluşturmuşlardır.[41] Bu halkalarda pek çok talebe yetişmiştir.[42] Bu sebeple, genelde İbâzî âlimleri özelde ise Kindî değerlendirilirken onların imân-amel birlikteliğine dayanan davetçilik ruhlarının öne çıktığı görülmüştür. Bu manada İbâzî âlimlerin nezdinde, ilim ve amelin birlikte geliştiği anlaşılmaktadır.

Kindî'nin eserlerinden bahsederken halka yönelik tedrisat ve irşat gayretlerini âtıl bırakmak doğru olmaz. Nitekim bu gayretler bünyesinde yetişen talebeleri de zikretmekte fayda vardır. Onun yetiştirdiği talebeler arasında Allâme Şeyh Câid b. Hamîs el-Harûsî (ö. [?]), Şeyh Zâhid Muhammed b. Âmir (ö. [?]) ve Şeyh Abdullah b. Muhammed el-Kindî (ö. [?]) bulunmaktadır.[43] Kindî'nin yetiştirdiği talebeler ile medrese ve mescidlerde yaptığı şifahî tefsir dersleri şeklindeki pratikteki eserleri dışındaki diğer eserleri şu şekilde sıralanabilir: 1) *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Kerîm (et-Tefsîrü'l-müyesser).* 2) *es-Sîretü'l-mübâreke.* 3) *Ta'likât alâ tefsîri'r-Râzî.* 4) *Ta'likât alâ kitâbi İhyâi ulûmi'd-dîn*. 5) *Ta'likât ale's-Seâlibî (el-Cevâhirü'l-hisân fî tefsîri'l-Kur'ân* ismiyle tanınan eseri hakkında). 6) *el-Fetâvâ*. 7) *es-Siyer ve nesâih fi'z-zühd ve'l-hikme.* Ayrıca döneminin bazı idarecileri ile birtakım mevzular hakkındaki mektuplaşmaları ve bazı eserler üzerine te'lif ettiği hâşiye ve ta'likalar da müfessirin eserleri arasında zikredilebilir.[44]

Müfessirin telifleri arasında ilk sırayı alan üç ciltlik tefsiri, *et-Tefsîrü'l-müyesser*'dir. Dolayısıyla İbâzî gelenekten beslenen müfessir Hûd b. Muhakkem el-Hevvârî'den (ö. 280/893) yaklaşık dokuz asır sonra, Kur'ân'ın tümünü içeren ve günümüze ulaşan ilk tam tefsir Kindî'ye aittir. Bu süreçteki bilgi eksikliği ve başka bir tefsirin günümüze ulaşamaması İbâzî tefsir için akademik bir güçlük barındırmıştır.[45] Söz konusu bu inkıta durumu literatürde büyük bir boşluğun varlığına işaret olarak değerlendirilebilir.[46]

Kindî'nin tefsiri incelendiğinde âyetleri mensubu olduğu mezhebin görüşleriyle uyumlu olacak şekilde yorumladığı fakat yorumlarında herhangi bir sistematiği oluşturmadığı görülmektedir. İbâzî gelenek tarafından öne çıkarılan -İman,[47] Tevhid,[48] Rü'yetullah,[49] Halku'l-Kur'ân,[50] Şefaat,[51] Va'd-Vaîd[52] / Mürtekib-i Kebi-

41 Kindî, *et-Tefsîrü'l-Müyesser*, 1/13-14 (Muhakkik Önsözü); Sultan b. Mübârek b. Hamed Şeybânî, *el-İntâcü'l-İbâzî fî 'ilmi't-tefsîr mine'l-karni's-sâbi' el-hicrî ile'l-karni'r-râbi' 'aşera* (Umman: Vizâretü'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'd-Dîniyye, 2017), 6.
42 Şeybânî, *el-İntâcü'l-İbâzî*, 6.
43 Şerîfî - Bâbâammî, "Mukaddime", 13-14.
44 Sultan b. Mübârek b. Hamed Şeybânî, *el-İntâcü'l-İbâzî fî 'ilmi't-tefsîr mine'l-karni's-sâbi' el-hicrî ile'l-karni'r-râbi' 'aşera* (Umman: Vizâretü'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'd-Dîniyye, 2017), 6; Râşidî, *Saîd b. Ahmed el-Kindî ve menhecühû fi't-tefsîr min hilâli tefsîrihi'l-müsemmâ "et-Tefsîrü'l-müyesser li'l-Kur'âni'l-Kerîm"*, 27-32.
45 Albayrak, *İbâdî Tefsir Geleneği: Tarihsel Bir Bakış*, 77-78.
46 Güven Ağırkaya, "İbâzî Tefsirlerde Vahiy Telakkisi", *Vahyi Anlama Yolunda III Vahiy ve Gelenek*, ed. M. Raşit Akpınar - Mustafa Yüceer (İstanbul: Siyer Akademi Yayınları, 2022), 130.
47 Kindî, *et-Tefsîrü'l-Müyesser*, 2/511-512.
48 Kindî, *et-Tefsîrü'l-Müyesser*, 2/6, 115, 214; 3/314, 332, 376.
49 Kindî, *et-Tefsîrü'l-Müyesser*, 1/451; 3/424.
50 Kindî, *et-Tefsîrü'l-Müyesser*, 1/269; 3/325, 549.
51 Kindî, *et-Tefsîrü'l-Müyesser*, 1/51; 3/6, 43-44.
52 Kindî, *et-Tefsîrü'l-Müyesser*, 2/327, 544; 3/55.

re,[53] İmâmet-[54] hususlardan; Allah'ın zât ve sıfatları ve Halku'l-Kur'ân konularında hiçbir âyetle irtibat kurmamıştır.[55] Lakin sıklıkla Mürtekib-i Kebire konusuyla âyetler arası bağlantılara rastlanmıştır. Müfessir bir yorumunda bir tek büyük günahın bile Müslümanın tüm sevap ve amellerini silip süpüreceğini beyan etmiştir.[56] İbâzî gelenekte çokça üzerinde durulan konulardan biri olan İmâmet konusunda da detaylara girmeyen müfessir, diğer mezhep müfessirleri gibi âyetleri müntesibi olduğu mezhebî görüşlere uygun tefsir etmiş lakin bazı görüşleri teğet geçmiştir.[57]

Tefsîrü'l-müyesser'de mezhebî manada sivrilen bir muhteva söz konusu olmamakla birlikte, İbâzî müfessirler nezdinde, âyetleri yorumlama sürecinde, mezhebî yorumlara ek olarak -kıssalara, siyere, kıraat farklılıklarına-[58] emsâllere, isrâiliyata,[59] tenâsüb,[60] nesh,[61] muhkem-müteşâbih,[62] sebeb-i nüzûl[63] konularına da sınırlı miktarda değinilmiştir. Örneğin, İbâzî yaklaşımda tenâsüb konusu, âyet ve sûrelerin tertibiyle alakalı yaklaşımın bir uzantısı mesabesindedir. Tenâsüb konusuna İbâzî gelenekte erken dönemde pek rastlanmasa da konuya özen gösterilmesi sürecinin müfessir Kindî ile başladığı bir gerçektir.[64] Nesh konusu sadece tefsir özelinde değil, genel İbâzî literatür içinde de önemlidir. Zira, erken ve son dönem İbâzî âlimler, tefsirlerinin hâricindeki bazı eserlerinde de nesh ile ilgili detaylı tahlillere yer verirler. Müfessir, Hûd'dan sonra A'lâ sûresinin 6-7. âyetlerinde Hz. Peygamber'e bazı âyetlerin unutturulduğu ya da Kur'an'da evvelce yer alan bazı âyetlerin sonradan nesh edildiğini söyleyerek konuyu ele alan ikinci İbâzî müfessir Kindî'dir.[65]

İbâzî müfessirlerin tefsirde sebeb-i nüzûllerle ilgili yaklaşımlarının temelinde, sınırsız olaylara karşılık, sınırlı sayıdaki âyetlerin anlam dünyasını asırlar ötesine taşımada bir araç olan "Sebebin hususiliği hükmün umumiliğine değildir." ilkesi mevcut olup, Kur'ân bu ilke ile çağlar boyunca nesilden nesile taşınmıştır. O, tefsirde olmazsa olmaz sebeb-i nüzûl rivayetlerine zaman zaman temas eder; fakat tefsirinin kısa olması ve daha ziyade dilsel tahlillerin ön planda tutulmasından dolayı, ilk sebeb-i nüzûl rivayetini neredeyse birinci cildin son sayfalarında vermektedir.[66]

53 Kindî, *et-Tefsîrü'l-Müyesser*, 1/64, 271-272, 351; 2/39; 3/328.
54 Kindî, *et-Tefsîrü'l-Müyesser*, 1/81, 235, 246.
55 Kindî, *et-Tefsîrü'l-Müyesser*, 1/25, 64, 243, 271, 272, 313, 351, 519; 2/39, 45; 3/25, 112.
56 Kindî, *et-Tefsîrü'l-Müyesser*, 3/228.
57 Kindî, *et-Tefsîrü'l-Müyesser*, 1/81, 235, 246.
58 Saîd b. Ahmed el-Kindî, *et-Tefsîrü'l-Müyesser li'l-Kur'âni'l-Kerîm*, thk. Mustafa b. Muhammed Şerîfî - Muhammed b. Musâ Bâbâammî (Karâra: Cem'iyyetü't-Türâs, 1418), 1/492-93, 517; 2/167, 280, 304, 307, 356, 471; 3/17, 321, 437.
59 Kindî, *et-Tefsîrü'l-Müyesser*, 1/57, 58; 3/264, 290.
60 Kindî, *et-Tefsîrü'l-Müyesser*, 1/23-24, 27, 29, 31, 36, 41-42, 43, 45, 47, 326; 2/20, 21, 26; 3/8, 12, 18, 265, 268, 275-276, 290.
61 Kindî, *et-Tefsîrü'l-Müyesser*, 1/222, 301; 2/196.
62 Kindî, *et-Tefsîrü'l-Müyesser*, 1/155-157.
63 Kindî, *et-Tefsîrü'l-Müyesser*, 1/147, 153, 201, 250, 332, 365, 499, 503, 513; 2/178, 233, 243, 266, 291, 331, 401; 3/31, 384, 506, 508, 510, 541.
64 Kindî, *et-Tefsîrü'l-Müyesser*, 3/128; Albayrak, *İbâdî Tefsir Geleneği: Tarihsel Bir Bakış*, 34-35.
65 Kindî, *et-Tefsîrü'l-Müyesser*, 1/74, 130, 230; Albayrak, *İbâdî Tefsir Geleneği: Tarihsel Bir Bakış*, 51.
66 Kindî, *et-Tefsîrü'l-Müyesser*, 1/178; Albayrak, *İbâdî Tefsir Geleneği: Tarihsel Bir Bakış*, 49.

Çalışmaya konu olan tefsir hem rivayet hem de dirâyet metoduna temas eden fakat tafsilata girmekten kaçınan mücmel bir nitelik arz etmektedir.[67] Bu mücmellik, hadis ve tefsir alanındaki uzun rivayetlere rastlanmaması şeklinde de kendini gösterir. Ancak yine de müfessir, sahâbe ve tabiûndan müfessir kimliğiyle maruf, kendi görüşüne paralel olan veya olmayan yaklaşımlardan da faydalanmıştır. Kindî, nakillerini ihtiyaç miktarınca tutmaya gayret göstermiştir.[68] O, tefsirinin sonunda istifade ettiği kaynaklar hakkında kısa bir malumat vermiştir.[69] Eserin farklı yazma nüshalarını araştıran Ummanlı çağdaş araştırmacı Fehd b. Ali b. Hâşil es-Sa'dî, tefsirin bir mukaddimesi olmadığını aktarır.[70] Tefsir direkt olarak Fâtiha sûresiyle başlar, Nas sûresiyle son bulur. Ayrıca Sa'dî, eserin isminin *et-Tefsîrü'l-müyesser li'l-Kur'âni'l-Kerîm* olmadığını, bu ismin esere, muhtevasının ve üslûbunun sade ve kolay olması sebebiyle, muhakkiklerce verildiği kanaatini taşımaktadır. Sa'dî, bu tespitine delil olarak, böyle bir malumatın tefsirin ilk baskısındaki mukaddimede yer aldığını lakin bu malumatın neşreden tarafından kaldırıldığını söyler.[71]

Çalışmaya konu olan tefsir, klasik metodolojiyi muhafaza etmekle beraber teknik bilgi ve usûlle ilgili pek çok veriye -hadis-selef kavli,[72] Kur'ân ilimleri, fezâil,[73] sûre ve âyetlerle ilgili teknik bilgiler, şiirle istişhad[74] konularından- çok kısa iktibaslarda bulunur. Bu durumun nedeni tefsirin muhtasar olma özelliğidir. Tefsirde ele alınan öncelikli konular inanç meseleleridir. Buna göre iman, küfür, şirk, tövbe, kebîre gibi kavramlar başat ögeler olarak ele alınarak, İbâzîlik temelleriyle insicamlı tevillerde itinalı tutum elden bırakılmamıştır.[75]

Kindî, tefsirinin kaynakları arasında Begavî (ö. 516/1122), Beyzâvî (ö. 685/1286), Ebü'l-Berekât en-Nesefî (ö. 710/1310) ve Tabersî (ö. 548/1154) ile Zemahşerî (ö. 538/1144) gibi İbâzî olmayan müfessirleri de zikreder.[76] Müfessir, değişik mezhebe müntesip müfessirleri kaynak olarak kullanmış fakat bunu kendi mezhebî yaklaşımını muhafaza ederek gerçekleştirmiştir. Herhangi bir aykırılık olduğu zamanlarda, naklettiği görüşü kendi mezhebine göre uyarlamıştır.[77] Bu manada Kindî'nin, tefsir yaparken asla kendinden olmayanı dışlayan, ötekileştiren bir tutum ve ideolojik bir mezhep taassubu içerisinde olmadığı söylenebilir.

Aktardığı görüşlerde ve rivayetlerde çoğunlukla isim vermeyen, isnat kullanmayan Kindî'nin nakillerindeki kaynakları, kimi zaman İbn Mes'ûd (ö. 32/652-

67 Sa'dî, *Kâmûsü't-türâs*, 86.
68 Kindî, *et-Tefsîrü'l-Müyesser*, 1/21, 148, 180, 181, 213, 216, 231, 246, 249, 264.
69 Kindî, *et-Tefsîrü'l-Müyesser*, 3/549-550.
70 Sa'dî, *Kâmûsü't-türâs*, 87.
71 Sa'dî, *Kâmûsü't-türâs*, 91.
72 Kindî, *et-Tefsîrü'l-Müyesser*, 1/21, 148, 180, 249.
73 Kindî, *et-Tefsîrü'l-Müyesser*, 1/23; 3/82, 544.
74 Kindî, *et-Tefsîrü'l-Müyesser*, 1/186; 2/145; 3/11, 104, 262.
75 Ağırkaya, "Tefsirde Mezhepsel Tercihlerin İşlenmesi", 14.
76 Kindî, *et-Tefsîrü'l-Müyesser*, 1/28, 39, 103, 146, 231, 240, 257, 308, 324; 2/273; 3/267; Şerîfî - Bâbâammî, "Mukaddime", 1/13.
77 Ağırkaya, "Tefsirde Mezhepsel Tercihlerin İşlenmesi", 14.

53), İbn Abbas (ö. 68/687), İbn Ömer (ö. 73/693) gibi sahâbe;[78] kimi zaman Sa'îd b. Cübeyr (ö. 95/714), Mücâhid (ö. 103/721), İkrime el-Berberî (ö. 105/723), Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), Atâ b. Ebû Rebâh (ö. 114/732), Katâde b. Diâme (ö. 117/735) gibi tabiûn;[79] kimi zaman da Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767), Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ' (ö. 207/822), Zeccâc (ö. 311/923), Gazzâlî (ö. 505/1111) gibi erken dönem âlimleridir.[80] Bunlara ek olarak, İbâzî ulemâsı ve müfessirlerinden de istifade etmiştir. Abdullah b. İbâz (ö. 86/705), Câbir b. Zeyd (ö. 93/711-12), Ebû Ubeyde Müslim b. Ebû Kerîme (ö. 145/762), Muhammed b. Rûh el-Arabî el-Kindî (3/9. yüzyıl), Ebû Abdullah Muhammed b. Mahbûb b. Ruhayl (ö. 260/873), Ebû Sa'îd el-Küdemî (4/10. yüzyıl) Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Besyûmî el-Umânî (4/10. veya 5/11. yüzyıl), Ebû Muhammed b. Bereke (5/11. yüzyıl) gibi isimler-Kindî'nin tefsirinde görüşüne başvurduğu şahsiyetlerdir.[81]

Kindî'nin tefsirde kullandığı yorum metodu, fazlaca tafsilata girmemek, mezhebî çatışmalardan kaçınmak, açık, anlaşılır ve sade bir üslûp kullanmak şeklindedir. Fâtiha'dan Nâs'a Kur'ân'ın tamamını yorumlamada icmâlî yöntemi benimsemesi, onun hem uzun te'viller yapmasına hem de mezhebî çatışmalara girmesine mâni olmuştur.[82] Kindî'nin tutumu zihniyetlerin evrildiğine, modern dönem muhataplarının şerh, hâşiye ve tâ'likten uzaklaştığına ayrıca klasik dönem modernizmine doğru geçildiğine bir işaret olarak yorumlanabilir. Eserde kıraatle ilgili bahisler üstü kapalı ve veciz şekilde ifade edilmesine rağmen tefsirde kullanılan diğer usullere nazaran zengindir. Kindî, anlam verirken kendince açık olduğunu düşündüğü hususlarda kısa izahlarla iktifa eder. Bu durum tefsirindeki pek çok unsurda olduğu gibi kıraatte de aynı şekilde cereyan etmektedir.

4. Saîd b. Ahmed el-Kindî'nin Tefsirinde Kıraat

Kur'ân'ın bazı kelimelerinin farklı telaffuzlarını, râvilerine nispet ederek bildiren ilim dalı[83] olan kıraat ilmindeki farklı okuyuşlar, tüm müfessirlerin tefsir faaliyetlerinde başvurdukları güvenilir bir kaynaktır. Bu manada kıraat rivayetleri yeri geldiğinde tefsir edilmesi gereken kelimelerdeki muğlaklığı giderebilir.[84] Ba-

78 Kindî, et-Tefsîrü'l-Müyesser, 1/28, 39, 103, 146, 231, 240, 257, 308, 324; 2/273; 3/267; Şerîfî - Bâbâammî, "Mukaddime", 1/13.

79 Kindî, *et-Tefsîrü'l-Müyesser*, 1/54, 146, 211, 212, 243, 274, 553; 2/211, 328, 357, 395; 3/5, 7, 84, 244, 337.

80 Kindî, *et-Tefsîrü'l-Müyesser*, 1/119, 464; 2/211, 218, 221, 232, 256, 268; 3/34, 157, 335, 353, 468.

81 Kindî, *et-Tefsîrü'l-Müyesser*, 1/80, 87, 106, 118, 147, 220, 263, 271, 300, 376, 405; 2/228, 266, 267, 273, 295, 405, 437; 3/34, 62, 254, 409, 415, 477, 544.

82 Ağırkaya, "Tefsirde Mezhepsel Tercihlerin İşlenmesi", 20.

83 Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukri'în ve mürşidü't-tâlibîn*, thk. Nasır Muhammedî Muhammed Cad (Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1999), 3; Süleyman Kılıç, *Oluşum Temsilciler ve Metodolojik Açıdan Basra Kıraat Ekolü* (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları., 2024), 51-52.

84 Örnek çalışmalar için bk. Ömer Özbek, "Kıraat Farklılıklarının Anlama Etkisi", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2/39 (2015), 167-168; Murat Akkuş, "Kıraatlerin Tefsire Etkisi (İbn Âşûr Örneği)", *Mütefekkir* 2/3 (2015), 151-176; Murat Akkuş - Süleyman Kılıç, "Mâide Sûresi Bağlamında Nâfi', Ebû Amr ve Âsım Kıraatlerinin İncelenmesi", *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 7/1 (2021), 69-90; Mehmet Karlı, "Eseru'l-Kırââti fi't-Tefsîri inde't-Tebrîzî: Dîrâsetun Tahlîliyye", *Mütefekkir* 11/21 (2024), 259-280; Mustafa Sağlam, "Te'vîlâtü'l Kur'ân'da →

zen sözcüklerin harekelerine göre değişik ihtimallere karşılık gelen anlam zenginliğine kapı aralarken bazen de Arap lehçelerindeki kullanım farklılıklarına işaretle muhtelif manalarla müfessirlerin yorum kabiliyetini destekler.[85] Mevzu bahis durumun yansıması Kindî'de bir miktar farklıdır. Onun yaşadığı dönemde kıraatler ve kıraat ilmi teşekkül etmiş olmasına rağmen, onun kıraat imamlarına[86] atıfta bulunmadığı tespit edilmiştir. Bu durum aslında onun için bir eleştiri konusudur. Kindî, kıraatte önemli bir öge olan sened zincirini hazfetme yolunu tutmuştur. Rivayetleri, ihtilafları özelde sınırlı bazı ifadeler kullanarak genelde ise manasal düzlemde aktarmayı tercih etmiştir. Kıraat vecihlerini yalnızca bazı âyetlerde belirtmiş, nakillerinde kıraatin aidiyeti hakkında beyanda bulunmamıştır. Müfessir, eserinde kıraatte usûl farklılıkları bünyesinde bulunan fakat manaya bir etkisi bulunmayan imâle, med, teshil, iskât gibi nüanslara temas etmemiştir. Daha ziyade mütevâtir kıraatlerle, müdrec adıyla şâz kıraatler kategorisinde değerlendirilen sahabeye ait kıraatlere değinmiştir. Böyle yapmaktaki amacının farklı manaları sunmak olduğu düşünülebilir.

4.1. Kıraatleri Nakletme Yöntemi

Müfessirlerin temel amacı, Kur'an âyetlerinin anlaşılması ve yorumlanmasıdır. Doğru anlam ve yorum için müfessirler, tefsir yaparken pek çok unsurdan faydalanırlar. Kıraat ilmi de bu unsurlardan biridir. Hûd ve Kindî'nin de içinde olduğu müfessirlerin ekseriyetinin, âyetlerin anlaşılması ve tefsirinde kıraatlerden faydalandığı ancak yorumlarına katkısı bulunan kıraatlerin, nispet edildikleri imamları ya da sened zincirini çoğunlukla zikretmedikleri, nakil için genellikle meçhul ibareleri kullandıkları görülmektedir ki ibâzî tefsirlere kaynaklık etmesi bakımından Yahyâ b. Sellâm'ın tefsiri de bu konuda örnek teşkil etmektedir.[87] Kindî de kendinden önceki müfessirlerin izinden giderek bu metodu kullanmıştır. Tefsiri son derece özlü ve muhtasar bir telif olmasına rağmen Kindî, âyetleri tefsir ederken kıraat nakillerinden istifade etmiştir. Müfessirin yaşadığı zamanda kıraat ilmi teşekkül etmiş ve kıraat imamları mefhumu malum bir hâl almış olmasına rağmen, müfessir, âyetleri yorumlama esnasında kıraat nakillerinden faydalanmış lakin sened zincirlerini hazfetme yolunu tutmuş, aktarımlarında kıraatlerin kimler tarafından okunduğuna -birkaç istisna bulunmakla beraber, genelde- temas etmemiştir. Bu tutum, müfessir için bir eleştiri konusudur. Tefsirin hacmi ve muhtevasının veciz olması bu eleştirileri izale etmez.

Kindî, kıraate dair nakilleri aktarırken farklı metodlar kullanmaktadır. Söz konusu nakiller için şu örnekleri zikretmek mümkündür:

Örnek-1: Kindî, kimi zaman âyetleri vermekte fakat manasına en ufak bir

→

Kıraat Farklılıkları ve Yoruma Etkisi". *UMDE Dini Tetkikler Dergisi* 3/2 (2020), 223-246.

85 Şuayip Karataş, "İbn Ebî Zemenîn'in 'Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîz' Adlı Tefsirinde Kıraat", *Hicri Dördüncü Asırda İslâmî İlimler*, ed. Hidayet Aydar (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2024), 402.

86 Kıraat imamları hakkında bk. Abdülhamit Birışık, "Kıraat", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 25/425-432.

87 bk. Şuayip Karataş, "Yahyâ b. Sellâm Tefsirinde Kıraat", *Hicrî İkinci Asırda İslâmî İlimler-1* (Ankara: İksad Yayınevi, 2022), 183.

temasta bulunmadan geçmektedir. Ahzâb sûresinin 40. âyetinde "خَاتَمَ" *"Peygamberlerin mührüdür*", "خَاتِمَ" "*Peygamberlerin sonuncusudur*." şeklinde iki farklı okunuş bulunmasına rağmen Kindî salt âyet metnini zikredip geçmektedir.[88] Buradaki "خَاتَمَ" Âsım'ın (ö. 127/745), "خَاتِمَ" ise diğer dokuz imamın okuyuşudur.[89] Yine Ahzâb sûresinin 68. âyetinde Âsım'ın "كَبِيرًا" "*büyük, şiddetli*" şeklinde "ب" *be harfi* ile okuduğu ifadeyi, diğer kıraat imamları "كَثِيرًا" "*defalarca, birçok*" anlamına gelecek şekilde peltek "ث" harfi ile okumuşlardır.[90] İki kıraatle daha geniş anlama ulaşıldığı görülür.[91]

Örnek-2: Kindî, kıraate dair nakilleri aktarırken isim zikretmeyip sadece vechi belirtirken "قُرِئَ", "وَ قُرِئَ","قِيل"; mana olarak iki vechin aktarıldığı durumlarda "أَوْ" şeklinde ibareler kullanmaktadır. İsim ile beraber aktardığı nakillerde "... قَرَأَ" lafzını zikretmektedir. Müfessirin nakillerinde kimi zaman tek bir kıraat imamının okuyuşunu zikrettiği görülmektedir. Örneğin, Hadid sûresinin 23. âyetinde "أَتَاكُمْ بِمَا", "بِمَا آتَاكُمْ" şeklinde iki farklı vechi olan kelime için "وَ قَرَأَ أَبُو عَمْرُو بِمَا أَتَاكُمْ" diyerek, diğer dokuz imamın hilâfına Ebû Amr'ın (ö. 154/771) kıraatini verirken özellikle imamın ismini zikretmektedir.[92] İki okuyuştan hasıl olan mana, birbirine yakın olup, Ebû Amr'a atfedilen hemzeli okunuşta mana "*size gelenle şımarmayasınız*", diğer dokuz kıraat imamına nispet edilen medli okunuşta ise, "*Allah'ın size verdiği ile şımarmayasınız*", şeklinde olmaktadır.[93]

Örnek-3: Kindî kıraatlerden nakilde bulunurken "قُرِئَ", "وَ قُرِئَ" ifadelerini kullanmaktadır. Bu şekilde meçhul siga ile zikrettiği nakle dair senede ve kıraat imamlarına değinmemektedir. Sadece okunuş farklılıklarını ve tekabül ettikleri anlamları vermektedir. Kindî, Ahzâb sûresinin 33. âyetinde, kıraat farklılıklarını verirken de "وَقُرِئَ" ifadesini kullanmaktadır. Âyette geçen "وَقَرْنَ" kelimesini, Nâfi' (ö. 169/785), Âsım ve Ebû Ca'fer "وَقَرْنَ" şeklinde mushaf imlası ile okurken; İbn Kesîr (ö. 120/738), Ebû Amr, İbn Âmir (ö. 118/736), Hamze (ö. 156/773), Kisâî (ö. 189/805), Ya'kûb (ö. 205/821), Halefü'l-Âşir (ö. 229/844) ise "وَقِرْنَ" şeklinde tilâvet etmişlerdir. "ق" harfinin fethasıyla okuyuşta, "وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ" "*evlerinizde oturun*" anlamı; "ق" kaf harfine kesre takdiri ile de hem "*evlerinizde oturun*" anlamı çıkmakla beraber "*vakarlı, ağırbaşlı olun*" anlamı da çıkmaktadır. Mushaf imlasında kullanılmayan "وَقِرْنَ" ifadesi ise müfessirin tercihidir.[94]

Örnek-4: Müfessirin yine "قُرِئَ" lafzıyla verdiği kıraat farklılıklarından biri de Sebe' sûresinin 5. âyetindeki İbn Kesîr ve Ebû Amr'a ait şeddesiz şekildeki "مُعَاجِزِينَ"

88 Kindî, *et-Tefsîrü'l-Müyesser*, 3/62.

89 Ebû Amr Osman b. Saîd Dânî, *et-Teysîr fi'l-Kırââti's-Seb'* (İstanbul: Devlet Matbaası, 1930), 179; Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-aşr*, thk. Ali Muhammed Dabbâ (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, ts.), 2/349.

90 Dânî, *et-Teysîr*, 179; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-aşr*, 2/349.

91 Abdurrahman Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi* (İstanbul: Ensar Yayınevi, 2010), 319-320.

92 Kindî, *et-Tefsîrü'l-Müyesser*, 3/321; Dânî, *et-Teysîr*, 208; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-aşr*, 2/383.

93 Ebü'l-Kâsım Mahmud b. Ömer b. Muhammed Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'ıkı gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vücûhî't-te'vîl* (Beyrut: y.y., ts), 4/46; Ebû Abdillâh Fahruddîn Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb* (Mısır: y.y., 1938), 26/169.

94 Kindî, *et-Tefsîrü'l-Müyesser*, 3/23.

tilavetiyle Nâfi‘, İbn Âmir ve Âsım’a ait olan “مُعَاجِزِين” şeklindeki şeddeli kıraattir. Şeddesiz okunan ve mushaf imlasıyla uyum arz eden okuyuşa göre mana, “*Allah’ı âyetleri hakkında aciz bırakmaya çalışanlar, bu hususta mücadele edenler*”; şeddeli alternatife göre ise “*Allah’ın âyetlerini engellemeye, hükümsüz bırakmaya çalışanlar*” şeklinde oluşmaktadır.[95]

Örnek-5: Kindî, Vâkıa sûresinin 89. âyetinde bulunan ve mushaf imlasında “فَرَوْحٌ” olan ifadenin “فُرُوحٌ” şeklinde de okunduğunu “وَقُرِئَ” ifade etmektedir. Bu kıraatlerde “ر” harfinin fethalı okunuşu ile “*rahatlık, ferah, güzel rızık*” manaları; “ر” üzerine ötre ile “*rahmet, güzel rızık ve ölümsüzlük*” manaları elde edilmektedir. Zemâhşerî (ö. 538/1144) ve Razî (ö. 606/1210), “*ölümsüzlük*” anlamını tercih etmektedir.[96] Müfessir Kindî ise “فَرَوْحٌ” vechini tercih edip; “وَ لَهُ إِسْتِرَحَة” diyerek, kelimeye “*rahatlık, istirahat*” manalarını vermektedir.[97] “ر” harfinin ötreli okunuşu Ruveys’e (ö. 238/852), fethalı versiyonu ise diğer kıraat imamlarına aittir.[98]

Örnek-6: Müfessirin, âyetler hakkında söz konusu olan farklı anlamları aktarırken “قِيل” ifadesini de bir nakil metodu olarak kullandığı görülmektedir. Bu minvaldeki örneklerde de sened ve imamlara değinilmemiş lakin serdedilen manalara odaklanıldığında, ilgili âyette bir kıraat farklılığı bulunduğu tespit edilmiştir. Kindî, Fâtiha sûresinde “مَالِكِ” ve “مَلِكِ” şeklindeki iki farklı vechi âyet metninden hemen sonra birlikte vermiş fakat “قِيل” lafzı kullanarak nakilde bulunmuş ve manaya da kısaca değinmiştir.[99] Yine aynı şekilde, Bakara sûresinin 9. âyetindeki “وَمَا يَخْدَعُونَ” ve “وَمَا يُخَادِعُون” vecihlerini “قِيل” kavli zikretmek suretiyle anlamlandırmıştır.[100]

Örnek-7: Kindî, tefsirinde yakın anlamlı okunuşları örneklendirdiği yorumlarında “أَوْ” lafzını kullanmış ve âyete yönelik iki anlamdan bir cümlede bahsetmiştir. Kindî, Necm sûresinin 11. âyetinde mushaf imlasında “مَا كَذَبَ” –*“gözleriyle gördüğünü kalbi- yalana çıkarmadı*” biçimindeki şeddesiz okuyuş ve diğer bir kıraat alternatifiyle şeddeli biçimde “مَا كَذَّبَ” *“-Peygamber’in kalbi Cebrâil’i gördüğünü- yalanlamadı, inkâr etmedi*” okunan kıraat farklılığını verirken, “أَوْ” lafzı kullanmıştır. O, Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Zekvân (ö. 242/857), Âsım, Hamze, Kisâî’ye nispet edilen şeddesiz okuyuş ile Ya‘kûb, Halefü’l-Âşir, Hişam ve Ebû Ca‘fer’e nispet edilen şeddeli okuyuş arasında yorum yaparken,[101] “أَوْ” ifadesini kullanmak suretiyle, iki vechi de vermiş ve “أَوْ” lafzıyla bu hususu dile getirmiştir. Anlamsal düzlemi göz önünde bulundurarak da kendi tercihi olan ilk görüşü “مَا كَذَبَ” şeklindeki şeddesiz okuyuştan hâsıl olan anlamı dile getirmiştir.[102] Râzî’nin bu ayrımdaki yaklaşımı ise şeddeli kıraatten yanadır.[103]

Örnek-8: Vâkıâ sûresinin 19. âyetinde, Âsım, Hamze, Kisâî, Halefü’l-Âşir’e ait

95 Kindî, *et-Tefsîrü’l-Müyesser*, 3/37; Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, 322-323.
96 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/60; Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, 29/201.
97 Kindî, *et-Tefsîrü’l-Müyesser*, 3/312.
98 İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-kırââti’l-aşr*, 2/383.
99 Kindî, *et-Tefsîrü’l-Müyesser*, 1/18.
100 Kindî, *et-Tefsîrü’l-Müyesser*, 1/27-28.
101 Dânî, *et-Teysîr*, 256; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-kırââti’l-aşr*, 2/379.
102 Kindî, *et-Tefsîrü’l-Müyesser*, 3/278.
103 Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, 28/289.

"يُنْزِفُون" "yunzifûn" "*akılların giderilmemesi ile birlikte içeceklerin de tükenmeyeceği anlamı*" şeklindeki mushaf imlasına uygun okuyuşun yanında; Nafi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb'a ait "يُنْزَفُون" "*ne başları ağrır ne akılları giderilir*" şeklindeki kıraat ihtilafını[104] veren müfessir, aralarını "أَوْ" lafzıyla anlamsal boyutta ayırmıştır.[105] Aynı sûrenin 66. âyetindeki Ebû Bekir Şu'be'nin kıraatine göre "أَإِنَّا" şeklinde olan okuyuşa alternatif diğer imamların kıraati[106] ve aynı zamanda mushaf imlasının biçimi olan "إِنَّا" ifadesini müfessir yine anlamsal boyutları ile değerlendirmiş ve aralarını "أَوْ" lafzıyla ayırmak suretiyle herhangi bir senet ya da kıraat imamı ismi zikretmeksizin aktarmıştır.[107] Elmalılı, Râzî ve Zemahşerî'de "إِنَّا" vechinden yana görüş belirterek, "*gerçekten rızkımızdan mahrum bırakıldık*" anlamını tercih etmişlerdir.[108]

Örnek-9: Müfessirin eserinde genellikle mütevâtir kıraatlere yer vermesine rağmen, bazen şaz kıraatler başlığında ele alınan müdrec kıraat misalleriyle de âyetleri yorumladığı görülmektedir. Cum'a sûresinin 9. âyetini verip, âyetteki "فَٱسْعَوْا" kelimesi yerine "فَٱمْضُوا" ibaresini yerleştirip, "فَٱمْضُوا إِلَيهِ مُسْرِعِينَ قَصْدًا" ifadesiyle, açıklamasında "*Allah'ın zikrine koşun* ve *Onu niyet ederek acele edin!*" manalarını zikretmiştir. Müfessir açıklamasını "*namaza boş kalple gelenler veya hazır oldukları hâlde dinleyenler için onun zikrinin toplamıdır*" ifadeleriyle devam ettirir.[109] Bu uygulama kıraat farklılıklarının yaşandığı ilk zamanlarda uygulanmış bir anlamlandırmadır. Bir kelimenin yerine yakın ya da eş anlamlı başka bir kelime konulmak suretiyle okumaya, Kur'ân tek bir lehçe -Kureyş lehçesi- altında toplanmadan evvel ruhsat verilmiştir.

Örnek-10: Kindî, kimi zaman mütevâtir kıraatlerde bulunmayan okuyuşları da nakletmektedir. Mesela, Müzzemmil sûresinin 7. âyetinde, "سَبْحًا طَوِيلًا" şeklinde boğaz ortasından çıkan "ح" harfiyle telaffuza -ki bu mushaf imlasıdır-; boğazın en üst kısmında, dil köküne yakın mahreçten çıkan noktalı kalın "خ" harfiyle "سَبْخًا طَوِيلًا" telaffuzuyla okunan bir vechini ekleyerek aktarmaktadır. İnce noktasız "ح" harfiyle anlam, işlerinizi halledebileceğiniz uzun bir "سَبَحَ" "*akış, gündüz akışınız vardır*" denilmekte ve gündüz işlerinizi kolay halledebilmek adına gece namazı kılmalısınız zira gece boş zaman olup, hakikat ile iletişim kurmak boş zaman gerektirir açıklamasına yer verilmektedir.[110] Yani odaklanmak için gecenin dinginliği önerilmektedir. Anlama bakıldığında bu yazımın doğru olduğu kanaati pekişmektedir. Öte taraftan noktalı kalın "خ" ile hâsıl olan anlam ise "dağılmak, yayılmak"tır. Zemahşerî, "خ" harfiyle imla edilen vechinde, küçük parçaların yüne yayılması şeklindeki bir anlamın ortaya çıktığını ve bunun mecaz olduğunu dile getirmektedir.[111]

104 Dânî, *et-Teysîr*, 207; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-aşr*, 2/383.
105 Kindî, *et-Tefsîrü'l-Müyesser*, 3/304.
106 Dânî, *et-Teysîr*, 207; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-aşr*, 2/383.
107 Kindî, *et-Tefsîrü'l-Müyesser*, 3/309.
108 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/57; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 28/181; Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili* (İstanbul: y.y., 1993), 8/4717.
109 Kindî, *et-Tefsîrü'l-Müyesser*, 3/351.
110 Kindî, *et-Tefsîrü'l-Müyesser*, 3/441.
111 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/511.

Örnek-11: Kindî'nin bazı yerlerde mushaf hattıyla uyumlu olmayan kıraatleri tefsirinde âyet metninde kullandığı görülmektedir. Bu manada, Duhân sûresinin 51. âyetindeki, "اِنَّ الْمُتَّقِيْنَ فِيْ مَقَامٍ اَمِيْنٍ"[112] şeklindeki ifadede bulunan -mushaf imlasına uyumlu olan "مَقَامٍ" kelimesini- o, "مُقَامٍ" şeklinde ötreli olarak vermiştir. Bu durum onun tercih ettiği kıraat imamının harfi olabilir fakat söz konusu imla, âyetin lafzının kitâbetinin hilâfınadır. Haddizâtında, kıraatte "مَقَامٍ" şeklinde, mushaf imlası ile uyumlu, bir okunuş alternatifi de mevcuttur. Fethalı kıraat, imamlardan Nâfi', İbn Âmir, Ebû Ca'fer'e nispet edilirken; ötreli kıraat ise, İbn Kesîr, Ebû Amr, Âsım, Hamze, Kisâî, Ya'kûb, Halefü'l-Âşir'e aittir.[113] Anlamsal olarak "مُقَامٍ" şeklindeki ötreli kıraatle "*güvenli bir ikâmet yeri*"; "مَقَامٍ" şeklindeki fethalı kıraatte ise "*güvenli bir makam*" anlamındadır. Aslında her iki kıraatte de müminlerin güvenli bir yerde -cennette- güven içerisinde bulunacakları anlaşılır.[114] Zemahşerî ve Râzî'de ötreli kıraati tercih etmektedirler.[115]

Kindî'nin *et-Tefsîrü'l-müyesser*'de kıraat konusundaki nakilleri yansıtması, müfessirin kıraat rivâyetlerini mana bazında da olsa nakletmesi, tefsir yaparken kıraatlerden istifade etmenin ehemmiyetini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda müellifin, hem Kur'an'da geçen farklı okunuş keyfiyetlerine temas ettiği hem de bu okunuştan elde edilen manalarla âyetleri daha geniş bir perspektiften yansıttığı ve daha zengin manalara erişebilmenin önünü açtığı da muhakkaktır.

4.2. Âyetleri Tefsir Ederken Kıraatlerden Faydalanması

Her tefsir âlimi gibi Kindî de açıklamalarını desteklemek ve başka manaları da aktarmak suretiyle, yorumlarına derinlik kazandırmak fikrinden mülhem, âyetleri tefsir ederken kıraatlerden yararlanmıştır. Aynı zamanda, Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/653), Übey b. Ka'b (ö. 33/654), Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88) gibi sahabîlerle; Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), Sa'îd b. Cübeyr (ö. 95/713), Ömer b. Abdülazîz (ö. 99/707), Mücâhid (ö.104/722) gibi tâbiûn âlimlerinin harflerinden de yararlanmışlardır. Burada kıraat ilmi özelinde kıraat âlimleri ve müfessirler hakkında bir farklılık göze çarpar: Kıraat âlimleri okuyuşlardaki mütevâtir- şâz ayrımına itina göstererek, daha ziyade kıraatin sıhhatine yönelirken; müfessirler âyetlerin anlam zenginliğine odaklandıkları için söz konusu ayrımı göz ardı edebilirler.[116]

Örnek-1: Kindî, İhlâs sûresinin 4. âyetinde geçen "كُفُوًا" kelimesi için iki okuyuş vechi zikretmektedir: Mushaf imlasında "كُفُوًا" şeklinde olan okunuşta "ف" harfi ötre harekelidir. Tahfîf ile okunuşta "كُفْوًا" "ف" fe harfi sakin ve "و" vav harfi "أ" hemze ile değiştirilmiştir. Anlamı ise "*O'na benzer hiç kimse yoktur*" şeklindedir.[117]

Örnek-2: Kindî, Duhâ sûresinin 9. âyetindeki "تَقْهَرْ" kelimesi için, "ق" harfi yerine "ك" harfi getirilmiş "تَكْهَرْ" şeklinde, ikinci bir okuyuş alternatifinden bahsetmiş-

112 "Müttakiler ise hakikaten güvenilir bir makamdadırlar." bk. Duhân 44/51.
113 Dânî, *et-Teysîr*, 198; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-aşr*, 2/371.
114 Kindî, *et-Tefsîrü'l-Müyesser*, 3/200.
115 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/507; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 27/253.
116 Süleyman Mollaibrahimoğlu - Kadir Taşpınar, "Ebussuud Efendi'nin Tefsirinde Kıraat Tasavvuru", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (2016), 117-152.
117 Kindî, *et-Tefsîrü'l-Müyesser*, 3/544.

tir. "ى" ile tilavette "فَلا تَقْهَرْ" vechinde mana, "*yetime zulmetme yani malında ve hakkında onu ezme, hakir görme*" biçimindedir. Kindî, ayrıca "وَ قُرِئَ فَلا تَكْهَرْ" "*şöyle de okundu*" diyerek, "ك" harfi takdiri ile kıraati örnek getirmiştir. Anlam burada "*yetime surat asma, yüzünü ekşitme*" olarak evrilmiştir. Bu kıraat misâli mütevâtir kıraatlerde mevcut değildir.[118]

Örnek-3: Kindî, farklı okuyuş keyfiyetlerine sahip âyetleri yorumlarken kimi yerlerde salt âyet metnini vermiş ve hiçbir bir izahta bulunmamıştır.[119] Müellif, bazı âyetlerde bir kelimeye yakın ya da eş anlamlı başka bir kelime ile anlam verme stratejisi uygulamıştır. Bu stratejinin tefsirin muhtasar olma zeminini temellendirdiği söylenebilir. Mesela Yâsîn sûresinin 14. âyetinde "فَعَزَزْنَا" "*galip geldik*" şeklindeki bir okuyuş vechiyle mushaf imlasındaki "فَعَزَّزْنَا" "*destek verdik*" şeklindeki kıraati verip tek kelime ile "فَقَوَّيْنَا" "*kuvvetlendirdik*" manasını vermiş ve üstü kapalı olarak şeddeli okuyuşu te'kit eden manayı tercih etmiştir.[120] Buradan hareketle müellifin maktu nitelikli tabiîn rivayetleriyle tefsirini zenginleştirdiği de söylenebilir.

Örnek-4: Mürselât sûresinin 23. âyetinde, "فَقَدَرْنَا" ifadesini İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım, Hamze, Ya'kûb, Halefü'l-Âşir şeddesiz okumaktadır. Nâfi', Kisâî, Ebû Ca'fer ise şeddeli olarak "فَقَدَّرْنَا" şeklinde okumaktadır.[121] Kindî, burada bir kıraat imamının ismini zikrederek, kelimenin anlamına işaret etmektedir. "بِالتَشْدِيدِ فَقَدَّرْنَاه وَ تَدُلُّ عَليه قِرَآةُ نَفِع" Nâfi'nin okuyuşunun buna işaret ettiğine işaret ederek "فَقَدَّرْنَاه" ifadesine "*işte ne güzeldir kudretliler*" anlamını verdiğini aktarmaktadır. "قَدَرَ" "*güç yetirmek, muktedir olmak, biçim vermek, plân yapmak*"; "قَدَّرَ" ise "*hükmetmek, takdir etmek, miktar tayin etmek, ölçüye göre yapmak, güç vermek*" anlamlarını taşımaktadır.[122] Allah'ın eşyayı takdir etmesi iki türlüdür: İlki eşyaya kudret vermek suretiyle gerçekleşirken; diğeri hikmeti gereğince eşyayı özel bir miktar ve surette yapmakladır.[123]

Yukarıda zikredilen örneklerde görüldüğü üzere, Kindî'nin tefsirinde farklı kıraatlerden iktibasta bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu durum müfessirin, bilhassa âyetlerin anlaşılması ve âyetlerdeki kıraat ihtilafları ile manaları ortaya çıkarmak amacıyla, farklı okuyuşlara değindiği gerçeğine delalet etmektedir. Kindî, âyetler arasında anlam örüntüleri kurarken Kur'an'ın Kur'an ile tefsiri ekseninde değişik okuyuşları da zikrederek anlamla insicamlı olan âyeti tercih etmektedir.

4.3. Farklı Kıraatleri Gramer Kurallarıyla İzah Etmesi

Kıraatlerin sahih olma koşullarından biri de Arap dili kurallarıyla uyumlu olmasıdır. Bu kural çerçevesinde Arap dili ve kıraatler iç içe bir yapı arz etmekte-

118 Kindî, *et-Tefsîrü'l-Müyesser*, 3/500.
119 Kindî, *et-Tefsîrü'l-Müyesser*, 3/62, 84, 95, 142.
120 Kindî, *et-Tefsîrü'l-Müyesser*, 3/70.
121 Dânî, *et-Teysîr*, 218; Kindî, *et-Tefsîrü'l-Müyesser*, 3/347; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-aşr*, 2/397.
122 Hüseyn b. Muhammed Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân* (Kahire: y.y., 1961), 395; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/203; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 30/274.
123 Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, 432.

dir. Aynı zamanda kıraat imamları dil ile ilgilenmekte hatta dil konusunda otorite sayılmaktadırlar. Kıraat ilminin konuları arasında lehçeler ve Arap dilinin gramer kullanımı da bulunmaktadır. Lügat ve i'rab, rivayetler arasında tercihte bulunurken önem arz etmektedir.[124] Kindî, âyet yorumlarında Arap dili ve grameri konusuna da temas etmektedir. Ancak sadece ilgili gramer konusunu anlamaya kifayet edecek miktarda yer vermektedir.

Örnek-1: Kindî, âyetleri tefsir ederken sade bir dil kullanır. Dilsel analizlere başvurur;[125] lakin uzun uzadıya dilsel değerlendirmelerde bulunmaz, şayet gerekli görürse temas eder. Kindî'nin dilsel yorumlarıyla ilgili bir örnek Kıyâmet sûresinin ilk âyetindeki "لَآ أُقْسِمُ" ve "لَأُقْسِمُ" şeklinde iki okunuşu bulunan ifadedir. "لَآ أُقْسِمُ" lafzını tüm kıraat imamları bu şekilde mushaf imlasıyla uyumlu şekilde okurken, İbn Kesîr'in iki ravisi Kunbül (ö. 291/904) ve Bezzî (ö. 250/864) "لَأُقْسِمُ" şeklinde okumuşlardır.[126] "لَآ أُقْسِمُ" kıraatine göre baştaki لَآ harfi hakkında Arap dili bakımından ihtilaflar mevcuttur. Bazıları لَا harfinin zâid olduğunu ve te'kit bildirdiğini söylerken "*elbette, yemin ederim*" anlamını vermişlerdir. Bazıları أَلَا ibaresinin kısaltılmış biçimi olduğunu savunmuş ve "*dikkat edin*" anlamını vermiştir. Bazıları da yeminin bidayetinde geçmiş bir ifadeyi red için kullanılan, olumsuzluk bildiren nefy ifadesidir demişlerdir. Anlam ise "*hayır, yemin ederim ki durum sizin bildiğiniz gibi değildir*" şeklindedir. Veyahut da yine nefy olarak alınıp "*yemine hacet görmüyorum, yemin etmiyorum*" anlamı kastedilmiştir. "لَأُقْسِمُ" kıraatine göre ise te'kit ifadesi olduğu ve anlamın "*kesinlikle, yemin ederim ki*" şeklinde olduğu ve mananın kuvvetlendirildiği beyan edilmiştir.[127]

Örnek-2: Burûc sûresinin 15. âyetindeki "ذُو الْعَرْشِ الْمَجِيدُ" terkibindeki "مَجِيدُ" ifadesini, Hamze, Kisâî ve Halefü'l-Âşir "مَجِيدِ"; diğer kıraat imamları ise "مَجِيدُ" şeklinde okumuştur.[128] Kindî, "مَجِيدُ" ibaresini, Allah'ın sıfatı olarak tefsir etmiştir. Anlam, "*Allah, şânı yüce olandır*", şeklindedir. Kesralı "مَجِيدِ" okuyuşla "مَجِيدِ" arşın sıfatı konumunda olup anlamı, "O Allah, yüce arşın sahibidir" şeklindedir ve her iki kıraatte de Allah'ın yüceliğine vurgu yapılmıştır.[129] Görüldüğü üzere cümlenin irabında hareke değişimi, ibaredeki kelime öbeklerinin -bu örnekte sıfat/mevsuf- ilişkilerini değiştirmektedir.

Örnek-3: Kindî'ye göre, Tekvîr sûresinin 8. âyetinde "وَإِذَا الْمَوْءُۥدَةُ سُئِلَتْ۟" ifadesinde, "سُئِلَت" ibaresinde iki farklı okunuş bulunmaktadır. Mushaf imlasıyla uyum arz eden "سُئِلَت" meçhul kullanımı, "*soruldu*" manasını taşımaktadır. Müfessir, "وَ قُرِئَ سَئِلَت" diyerek diğer vechi -malum bina ile- zikretmektedir. Anlam ise "*o sordu, yani kendi adına, kendini savundu*", şeklinde olmaktadır. Buradaki sorunun annelere bir azarlama

124 Şuayip Karataş, "Ferrâ'nın Meâni'l-Kur'ân Adlı Tefsirinde Kıraat", *Hicrî Üçüncü Asırda İslâmî İlimler*, ed. Hidayet Aydar (Ankara: İksad Yayınevi, 2023), 344.

125 Fatih Altun, *İbâzî Tefsirlerde Kur'an İlimleri* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023), 86-87.

126 Dânî, *et-Teysîr*, 216; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-aşr*, 2/393.

127 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/189; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 30/214; Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 8/5472; Kindî, *et-Tefsîrü'l-Müyesser*, 3/421; Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, 426-427.

128 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-aşr*, 2/399; Dânî, *et-Teysîr*, 221.

129 Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 31/324; Kindî, *et-Tefsîrü'l-Müyesser*, 3/474.

olduğunu ve "*günahsız olarak öldürdüm, günah işledim"* şeklinde gerçekleştiğini beyan etmektedir.[130] Meçhul kullanımda ise sorulan diri diri gömülen kız çocuğudur. Bu kıraat farklılığına mütevâtir kıraatlerde rastlanmamaktadır.

Erken dönem müfessirleri, kıraatlerin doğruluğunu tespit ederken ve ihtiyarını ortaya koyarken -Ferrâ' (ö. 207/822) gibi dilci âlimler-, Arap diline uygunluğu da bir kriter olarak benimsemektedirler. Arap dilinin hilâfına olan kıraatleri hatalı diye adlandırıp tercihe şayan da görmezler ki bu manada klasik anlayışta gramere uygun okuyuş tercih sebebidir.[131] Fakat Kindî'nin genellikle bu hassasiyeti muhafaza etmediği, âyet metnini verirken dahi gramere uygunluk kriterini gözetmediği görülmektedir.

4.4. Kıraatler Arasında Tercihte Bulunması

Kıraatler, müfessirlerin âyetleri yorumlama esnasında müraacatta bulundukları güvenilir kaynaklardır. Çünkü kıraatler, kimi zaman kelimelerdeki müphemliği giderirken kimi zaman da farklı i'rablardan hareketle âyetlerin tefsirinde mana olasılıklarına işaret eder. Kıraatler bazen kelimenin etimolojisine inilmesini sağlarken, Arap dilindeki lehçelere ve farklı kullanımlara da kapı aralar. Kur'ân'ın tilavet keyfiyetini bugüne taşımak gibi ulvî bir faydanın yanında, söz konusu tilavetlerden hâsıl olan farklı manalar ile yorum zenginliğine de katkı sunar.[132] Kıraat ilminde tercih/ihtiyar, tilavet edilen kıraat vechinin sahâbe ya da sonraki gelen kimselere isnat edilmesi demektir. Bir başka tanım ile tercih/ihtiyar, kıraatlerin kıraat imamlarına izafe edilmesi ve söz konusu kıraatlerden birinin seçilmesi suretiyle bütün okuyuş vecihlerinde baz alınan kıraat imamının taklit edilmesidir. İhtiyar, kıraat ve harf kavramları birbirinin yerine kullanılabilir. Mesela harf-i Âsım, ihtiyar-ı Âsım ve kıraat-i Âsım aynı anlama gelmekte olup, bu ifadelerin hepsinden de İmam Âsım'ın kıraat tercihi anlaşılır. Kıraatlerin imamlara nispet edilmesi, o kıraatte ictihat etmelerinden sebep değil, o kıraatle okumayı sürdürerek şöhret bulmalarından dolayıdır.[133]

Örnek-1: Kindî'nin tercihini yansıtmasında, bir âyetteki iki türlü okunuşu senetsiz bir şekilde direkt mana vererek açıkladığı ve seçimini ise ilk manadan yana kullandığı izahatlarından anlaşılmaktadır. Örneğin müfessir, Saffât sûresinin 70. âyetinde "مُخْلَصِين" "*Allah'ın kendisini kötülüklerden arındırdığı ihlasa erdirdiği -samimi- kimseler*" ve "مُخْلِصِين" "*İnancı ve ibadeti yalnızca Allah rızası için yapan kimseler*" anlamlarını vermiştir.[134] Burada müfessirin tercihinin fethalı okuyuş olduğu, tefsirindeki yoğunlaştığı açıklamalardan anlaşılmaktadır. Her ne kadar müfessir

130 Kindî, *et-Tefsîrü'l-Müyesser*, 3/460.

131 Saliha Türcan, "Ferrâ'nın Kıraatlere Yaklaşımı", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29 (2010), 290.

132 Karataş, "Yahyâ b. Sellâm Tefsirinde Kıraat", 184.

133 Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne an meâni'l-kırâât*, thk. Abdülfettah İsmail Şelebî (Mısır: Dârü'n-Nahza, ts), 65-70. Ayrıca bk. Halil İbrahim Önder, "Hûd b. Muhakkem el-Hevvârî'nin Tefsîru Kitâbillâhi'l-Azîz İsimli Tefsirinde Kıraat Olgusu", *Kendi Kaynaklarına Göre İbâzîlik: İsimler, Eserler, Problemler*, ed. Bilal Taşkın - Muhammet Emin Efe (Bursa: Emin Yayınları, 2021), 257-261.

134 Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 4/2856; Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, 334-335.

mevzubahis okuyuşlarda kıraat imamlarını zikretmese de "مُخْلَصِين" -biçimindeki "لَ" fethalı- kıraat Nâfi', Âsım, Hamze, Kisâî, Ebû Ca'fer, Halefü'l-Âşir'e; "مُخْلِصِين" -biçimindeki "لِ" kesralı- kıraat ise İbn Âmir, Ebû Amr, İbn Kesîr ve İmam Ya'kûb'a aittir.[135] Râzî bu kıraatlere mana verirken fethalı olan için "مُخْلَصِين" "*Allah'ın seçtiği kullar*", kesralı olan "مُخْلِصِين" için ise "*İnancını ve ibadetini Allah'a has kılan kullar*" açıklamasını yapmaktadır.[136]

Örnek-2: Kindî, kıraatler arasında tercihte bulunurken, tercihi olan görüşe/okuyuşa öncelik vermekte, diğer okuyuşa ise "قِيل" ifadesiyle temas etmektedir. Mesela İbn Kesîr, Nâfi', Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım, Ebû Ca'fer, Ya'kûb'un telaffuzu olan "يُنْزَفُون" şeklindeki fethalı; Hamze, Kisâî ve Halefü'l-Âşir'in telaffuzu olan "يُنْزِفُون" şeklindeki kesralı iki vecih barındıran, Saffât sûresi'nin 47. âyetini aktarırken,[137] o, evvela "زَ" harfin fethalı hâlini "قِيل" kavliyle ise "زِ" harfin kesralı hâlini zikretmektedir. Her iki kıraatte de "*orada ne sersemletme ne de sarhoş olma vardır*" anlamı bulunmakla beraber, "يُنْزِفُون" şeklindeki kesralı olan kıraatte "içeceklerin bitmeyeceği" manası "قِيلَ مَعْنَاهُ لَا يَنْفَدُ شَرَابُهُمْ" cümlesi bünyesinde "قِيل" kavli ile nakledilmektedir.[138] Bu âyette müfessirin ihtiyarının, aktarım önceliğinden fethalı kıraat olduğu anlaşılmaktadır.

Müfessir, âyetleri yorumlarken, temas edilen konuya ilişkin mevzularda birtakım tercihlerde bulunmaktadır. Kimi âyetlerin tefsirinde "فِيهِ دَلِيلٌ عَلَى أَنَّ" "*bunda şuna delil vardır*", "فِي الْآيَةِ دَلِيلٌ عَلَى أَنَّ" "*bu âyet şu hususa delildir*" ve "الْآيَةُ تَدُلُّ عَلَى أَنَّ" "*bu âyet şu hususlara delalet ediyor*" gibi çıkarımlar yapmaktadır.[139] Ayrıca âyetleri açıklarken, "عِنْدِي" "*benim kanaatim şu yöndedir*", "كَأَنَّ هَذَا أَصَحُّ" "*sanki bu görüş daha sahihtir*", "هُوَ الْأَصَحُّ مَا قِيلَ" "*söylenenler içinde en sahih olan budur*", "هُوَ الْأَصَحُّ مَعْنَا" "*bize göre sahih olan mana budur*" ve "هُوَ الْأَصَحُّ" "*görüşlerin en sahihi şudur*" gibi söz öbekleriyle tercih ettiği okuyuş alternatifleri dile getirmektedir.[140]

Örnek-3: Kindî'nin, kıraatlerden nakillerde bulunduğu yerlerde genellikle ilk verdiği mana ile tercihini ortaya koymakta, akabindeyse "قِيل" kavli ile alternatif yorumlara yer vermektedir. Bu manada onun tercih yöntemlerinden bir diğeri de şu şekildedir: Kıraat ihtilafı içeren bir kelime için mevcut bulunan alternatifleri zikretmek ve serdedilen bir rivayet ile tercih beyan etmek. Örneğin Saffât sûresinin 12. âyetinde "عَجِبْتَ" ve "عَجِبْتُ" şeklindeki iki kıraat nüansını[141] verip, "تَ" harfinin meftuh okunduğu alternatifi, Katâde'den (ö. 117/735) bir rivayet ile pekiştirmek suretiyle tercihini belirtmektedir.[142]

135 Dânî, *et-Teysîr*, 186; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-aşr*, 2/357.
136 Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 26/169.
137 Dânî, *et-Teysîr*, 186; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-aşr*, 2/237.
138 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/340; el-Kindî, *et-Tefsîrü'l-Müyesser*, 3/87.
139 Ağırkaya, "Tefsirde Mezhepsel Tercihlerin İşlenmesi", 14; Kindî, *et-Tefsîrü'l-Müyesser*, 1/18, 32, 120, 131, 141, 149, 257, 264, 275, 291, 331, 332, 352, 358, 414, 532; 2/29, 74, 87, 100, 180, 441, 471; 3/78, 178, 192, 228, 300, 307, 423.
140 Kindî, *et-Tefsîrü'l-Müyesser*, 1/289, 307, 502; 2/153, 264; 3/64.
141 Dânî, *et-Teysîr*, 186; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-aşr*, 2/356.
142 Kindî, *et-Tefsîrü'l-Müyesser*, 3/84.

Sonuç

On sekizinci yüzyılda kaleme alınan *et-Tefsîrü'l-müyesser*, ibâzî gelenekte Kur'an'ın bütününü ele alan ikinci tam tefsirdir. Dokuzuncu yüzyılda telif edilen ilk tam tefsir ise Hûd'un (ö. 280/893) tefsiridir. Arada dokuz yüzyıllık bir mesafe bulunur. Bu zaman zarfında yazılmış olabilecek tefsirlerin araştırılması konusu, alanda bir açıktır. Bu çalışmada Kindî'nin aktarımları ve yorumları göz önüne alındığında tefsirinin kendine ait net bir sistematiği olmadığı çıkarımına varılmıştır. Söz konusu sistematik, müfessir Kindî'nin kendi zihninde, yorumunda ve tercihlerinde saklıdır. Kıraatleri naklederken de Kindî'nin aynı tutumu sergilediği gözlemlenmiştir. Kıraat vecihlerini farklı lafızlarla, farklı tarzlarda ve kendi gerekli gördüğü âyetlerde ve yine kendince kifayet ettiğini düşündüğü miktarda verdiği tespit edilmiştir.

Kıraat vecihleri "قُرِئَ", "وَ قُرِئَ", "قِيل", "أَوْ" lafızlarıyla ifade edilip, mana olarak verilmektedir. Kimi zaman da direkt kıraat imamının adı zikredilerek "...قَرَأَ" şeklinde beyan edilmektedir. Kimi yerde kıraat ihtilaflarını ihtiva ettiği malum olan bir âyet de olsa sadece âyet metnini verip geçilmekte, kimi yerde ise bazen cümlelerle bazen tek bir kelime ile- genellikle eş ya da yakın anlamlı kelimeler kullanılarak- yorumlama yöntemi takip edilmiştir.

Tefsirinde dirayet üslûbunu benimsemiş olan Kindî'nin, kıraat farlılıkları ile ilgili yorumlarında -mezhebî nitelikli- bariz bir etki söz konusu değildir. Müfessir, mezhepler arası tartışmalardan uzak durarak özlü bir yaklaşım sergiler.

Eserde birçok âyetin yorumunda kıraat ihtilaflarından istifade edildiği gözlemlenmiş lakin bu esnada kıraat imamlarına ve senetlere -sıklıkla- temas edilmediği çıkarımına varılmıştır. Bu husus, müellif için bir eleştiri unsurudur. Ayrıca Kindî'nin tefsirinde âyet metnini verirken kimi zaman mushaf imlasıyla örtüşen yazımı değil de direkt olarak ilk zikredeceği -tercih ettiği anlama ilişkin- kıraat vechini verdiği bulgusuna ulaşılmıştır.

Her müfessirin -az ya da çok- kendince geliştirmiş olduğu bir strateji ile kıraat farklılıklarından kaynaklı anlam zenginliklerini tefsirine yansıtması gibi Kindî'nin tefsirinde de bu durum gözlemlenmiştir. Eserin veciz ve muhtasar bir telif olması göz önünde bulundurulduğunda, müellifin kıraat imamlarının isimlerini ve rivayet zincirlerini aktarmaktan imtina etmesi, tefsirin hacmini kısa ve öz tutmasıyla izah edilebilir. Kaldı ki her bir âyet için zikredilen anlamlardan hareketle kıraat ilmi açısından tespit ve değerlendirmeler yapmak da mümkün gözükmektedir.

Author Contribution / Yazar Katkısı: ***Research design / Çalışmanın tasarlanması:*** ŞK (%50), AO (%50); ***Literature review / Literatür taraması:*** ŞK (%50), AO (%50); ***Data collection / Veri toplama:*** ŞK (%50), AO (%50); ***Data analysis / Veri analizi:*** ŞK (%50), AO (%50); ***Writing the article / Makalenin yazımı:*** ŞK (%50), AO (%50); ***Revision the article / Makale revizyonu:*** ŞK (%50), AO (%50)

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The authors declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Artificial Intelligence Statement / Yapay Zeka Beyanı: No artificial intelligence tools were used in this study. / Bu çalışmada herhangi bir yapay zeka aracı kullanılmamıştır.

Kaynakça

Ağırkaya, Güven. "Hâricî ve İbâzî Literatüre Dair Bir Kavram Tespit Değerlendirmesi". *Eskiyeni* 47 (2022), 663-692.

Ağırkaya, Güven. "İbâzî Tefsirlerde Vahiy Telakkisi". *Vahyi Anlama Yolunda III Vahiy ve Gelenek*. ed. M. Raşit Akpınar - Mustafa Yüceer. İstanbul: Siyer Akademi Yayınları, 2022.

Ağırkaya, Güven. "Tefsirde Mezhepsel Tercihlerin İşlenmesi: Saîd b. Ahmed el-Kindî'nin İbâzî Tefsiri". *İslâm Araştırmaları Dergisi* 50 (2023), 7-31.

Akkuş, Murat. "Kıraatlerin Tefsire Etkisi (İbn Âşûr Örneği)". *Mütefekkir* 2/3 (2015), 151-176. https://doi.org/10.30523/mutefekkir.130259.

Akkuş, Murat - Kılıç, Süleyman. "Mâide Sûresi Bağlamında Nâfi', Ebû Amr ve Âsım Kıraatlerinin İncelenmesi". *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 7/1 (2021): 69-90. https://izlik.org/JA44WJ85SL.

Aklan, Kenan. *İbâziye'de Kıraat Tasavvuru*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024.

Aklan, Kenan. *İbazıyye'de Kıraat Tasavvuru*. Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2026.

Albayrak, İsmail. *İbâdî Tefsir Geleneği: Tarihsel Bir Bakış*. İstanbul: Akademi Titiz Yayınları, 2018.

Albayrak, İsmail. "İbâdî Tefsir Usûlüne Genel Bir Bakış". *Ekev Akademi Dergisi* 19/61 (2015), 31-62.

Altun, Fatih. *İbâzî Tefsirlerde Kur'an İlimleri*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.

A'veşt, Bükeyr b. Saîd. *Dirâsât İslâmiyye fi'l-usûli'l-İbâziyye*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1998.

Bârûnî, Reb'i Süleyman. *Muhtasaru Tarihi'l-İbâziyye*. Umman: Mektebetü'd-Dâmirî, 1995.

Birışık, Abdülhamit. "Kıraat". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 25/426-433. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.

Cehlân, Addûn b. Nâsır. *el-Fikru's-Siyâsî min hileli ârâiş-Şeyh Muhammed b. Yusuf Etfayyiş*. Gerdaye: Cemi'yyeti't-Turâs, 1990.

Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf. *en-Neşr fi'l-kırââti'l-aşr*. thk. Ali Muhammed Dabbâ. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, ts.

Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *Müncidü'l-mukri'în ve mürşidü't-tâlibîn*, thk. Nasır Muhammedî Muhammed Cad. Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1999.

Cürcânî, Seyyid Şerif. *Kitabü't-Ta'rifât*. Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1983.

Çelik, Nursel. *Çağdaş İbadi Tefsir: İbrahim Beyyud'un Kur'an Yorumu*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2025.

Çetin, Abdurrahman. *Kıraatların Tefsire Etkisi*. İstanbul: Ensar Yayınevi, 2010.

Dânî, Ebû Amr Osman b. Saîd. *et-Teysîr fi'l-Kırââti's-Seb'*. İstanbul: Devlet Matbaası, 1930.

Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn. *el-Kâmûsü'l-muhît*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005.

Halîfât, İvaz. *Neş'etü'l-hareketi'l-İbâziyye*. Umman: Metâbiu'z-Zehebiyye, 2002.

İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrem. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1968.

Karataş, Şuayip. "Ferrâ'nın Meâni'l-Kur'ân Adlı Tefsirinde Kıraat". *Hicrî Üçüncü Asırda İslâmî İlimler*. ed. Hidayet Aydar. Ankara: İksad Yayınevi, 2023.

Karataş, Şuayip. "İbn Ebî Zemenîn'in 'Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîz' Adlı Tefsirinde Kıraat". *Hicri Dördüncü Asırda İslâmî İlimler*. ed. Hidayet Aydar. 387-417. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2024.

Karataş, Şuayip. "Yahyâ b. Sellâm Tefsirinde Kıraat". *Hicrî İkinci Asırda İslâmî İlimler-1*. Ankara: İksad Yayınevi, 2022.

Karlı, Mehmet. "Eseru'l-Kırââti fi't-Tefsîri inde't-Tebrîzî: Dîrâsetun Tahlîliyye". Mütefekkir 11/21 (2024), 259-280. https://doi.org/10.30523/mutefekkir.1501743.

Kılıç, Süleyman. *Oluşum Temsilciler ve Metodolojik Açıdan Basra Kıraat Ekolü*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2024.

Kindî, Saîd b. Ahmed. *et-Tefsîrü'l-Müyesser li'l-Kur'âni'l-Kerîm*. thk. Mustafa b. Muhammed

Şerîfî - Muhammed b. Musâ Bâbâammî. 3 Cilt Cilt. Karâra: Cem'iyyetü't-Türâs, 1418.
Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed. *el-İbâne an meâni'l-kırâât*. thk. Abdülfettah İsmail Şelebî. Mısır: Dârü'n-Nahza, ts.
Mollaibrahimoğlu, Süleyman - Taşpınar, Kadir. "Ebussuud Efendi'nin Tefsirinde Kıraat Tasavvuru". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (2016), 117-152.
Nâsır, M. Sâlih - Şeybânî, Sultan b. Mübârek. *Mu'cemü a'lâmi'l-İbâziyye mine'l-karni'l-evvel el-hicrî ile'l-asri'l-hâzır -kısmü'l-meşrik*. Beyrut: Dârü'l-garbi'l-İslâmî, 2006.
Özbek, Ömer. "Kıraat Farklılıklarının Anlama Etkisi". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2/39 (2015), 163-181.
Önder, Halil İbrahim. "Hûd b. Muhakkem el-Hevvârî'nin Tefsîru Kitâbillâhi'l-Azîz İsimli Tefsirinde Kıraat Olgusu". *Kendi Kaynaklarına Göre İbâzîlik: İsimler, Eserler, Problemler*. ed. Bilal Taşkın - Muhammet Emin Efe. 257-261. Bursa: Emin Yayınları, 2021.
Râgıb el-İsfehânî, Hüseyn b. Muhammed. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*. Kahire: y.y., 1961.
Râşidî, Saîd b. Müslim. "Saîd b. Ahmed el-Kindî ve menhecühû fi't-tefsîr min hilâli tefsîrihi'l-müsemmâ "et-Tefsîrü'l-müyesser li'l-Kur'âni'l-Kerîm". Sudan: Câmiatü Ümmi Dermâni'l-İslâmiyye, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
Râzî, Ebû Abdillâh Fahruddîn. *Mefâtîhu'l-gayb*. Mısır: y.y., 1938.
Sa'dî, Fehd b. Ali b. Hâşil. *Kâmûsü't-türâs*. Maskat: Zâkiratü Umman, 2017.
Sağlam, Mustafa. "Te'vîlâtü'l Kur'ân'da Kıraat Farklılıkları ve Yoruma Etkisi". *UMDE Dini Tetkikler Dergisi* 3/2 (2020), 223-246.
Şelebî, Ahmed. *Mevsûatü't-Tarihi'l-İslâmî*. Kahire: Mektebetü'n-Nahdati'l-Mısriyye, 1987.
Şerîfî, Muhammed - Bâbâammî, Muhammed b. Mûsâ. "Mukaddime". *Kindî, Saîd b. Ahmed et-Tefsîrü'l-müyesser li'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Karâra: Cemi'yyeti't-Turâs, 1988.
Şeybânî, Sultan b. Mübârek b. Hamed. *el-İntâcü'l-İbâzî fî 'ilmi't-tefsîr mine'l-karni's-sâbi' el-hicrî ile'l-karni'r-râbi' 'aşera*. Umman: Vizâretü'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'd-Dîniyye, 2017.
Şola, Hanefi. "İbâziyye'nin Temel Görüşlerinin Kur'an Yorumuna Yansımaları: Saîd bin Ahmed el-Kindî Örneği". 225-240. *İlahiyat Alanında Uluslararası Teori, Araştırma ve Derlemeler*. ed. Abdurrahman Kasapoğlu. Ankara: Serüven Yayınevi, 2023.
Türcan, Saliha. "Ferrâ'nın Kıraatlere Yaklaşımı". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29 (2010), 269-292.
Yazır, Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. İstanbul: y.y., 1993.
Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmud b. Ömer b. Muhammed. *el-Keşşâf 'an hakâ'ıkı gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vücûhî't-te'vîl*. Beyrut: y.y., ts.